

บทบาทของธรรมยุติกนิกายต่อคณะสงฆ์

นับแต่รัชกาลที่ ๖ ได้ทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นมา โดยมีหลักการกลับไปสู่พุทธวัจนะด้วยการใช้ปัญญาและเหตุผล ความเคร่งครัดในพระวินัยของพระสงฆ์ การปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพุทธศาสนาด้วยกายวาจาใจ ทำให้ธรรมยุติกนิกายเริ่มที่จะได้รับการยอมรับจากชนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมขณะนั้น จนสามารถที่จะสร้างความมั่นคงให้กับธรรมยุติกนิกายในฐานะนิกายหนึ่งของพุทธศาสนาในสังคมไทย อันจะนำมาซึ่งการขยายบทบาทในด้านต่าง ๆ ทั้งภายในคณะสงฆ์และสังคม ในด้านบทบาทต่อคณะสงฆ์ของธรรมยุติกนิกายตั้งแต่แรกเริ่มสถาปนามาจนตลอดสมัยภายใต้การนำของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส สามารถที่จะขยายบทบาทจากที่จำกัดอยู่เฉพาะภายในกลุ่มหรือภายในนิกายของธรรมยุติกนิกายมาสู่การมีบทบาทต่อคณะสงฆ์ทั่วไป สำหรับบทบาทของธรรมยุติกนิกายต่อคณะสงฆ์อาจแบ่งได้ 3 ประเด็น คือ บทบาททางด้านการบริหารการปกครอง บทบาททางด้านการจัดระเบียบวัตรปฏิบัติ และ บทบาททางด้านการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์

บทบาททางด้านการบริหารการปกครอง

ลักษณะการปกครองของคณะสงฆ์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความสืบเนื่องจากสมัยอยุธยา ที่มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประมุขสูงสุดทางฝ่ายศาสนา และแบ่งการปกครองออกเป็น 3 คณะ คือ คณะเหนือ คณะใต้ และคณะอรัญวาสี* โดยที่ในแต่ละคณะจะมีพระราชคณะและรองพระราชคณะปกครองลคหลันตามลำดับชั้น อย่างไรก็ตาม ผู้ที่มีอำนาจในการปกครองคณะสงฆ์ที่แท้จริงคือ พระมหากษัตริย์ ซึ่งทรงพยายามควบคุมดูแลสถาบันศาสนาซึ่งมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐไปสู่ประชาชน

ในระยะต่อมาลักษณะการปกครองของคณะสงฆ์ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเพิ่มคณะกลางขึ้นมาใน พ.ศ. 2386 ทำให้การปกครองของคณะสงฆ์แบ่งออกเป็น 4 คณะใหญ่ ๆ ด้วยกัน คณะกลางที่เพิ่มขึ้นมาใหม่นี้

* คณะอรัญวาสีเป็นคณะที่มีอยู่แต่เพียง ในนาม.

จะทำหน้าที่ในการปกครองควบคุมดูแลวัดในเขตกรุงเทพทั้ง วัดหลวง และ วัดราษฎร์ โดยมี สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเป็นอธิบดีผู้ปกครองดูแล เหตุที่ตั้ง คณะกลางเพิ่มขึ้นมานี้ น่าที่จะเกิดจากสาเหตุที่สำคัญ 2 ประการ คือ

1. ปริมาณของวัดและพระสงฆ์เพิ่มมากขึ้น กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสนพระทัยเป็นอย่างมากในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา จึงปรากฏว่า ได้มีการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดขึ้นอย่างมากมาย ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สภาพการค้าขายมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นกว่า 2 รัชกาลแรก ไม่ว่าจะเป็น การค้ากับจีนและในบริเวณใกล้เคียง (สิงคโปร์ มะละกา ปีนัง) หรือการค้ากับประเทศตะวันตก ทำให้การค้าขายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ในสภาพที่เฟื่องฟู จากสิ่งเหล่านี้ ทำให้ทรัพย์สินเงินตรากลายเป็นสิ่งที่หาได้ง่ายกว่าเดิม ด้วยลักษณะดังกล่าว เจ้าขุนนาง ที่มีความสามารถในทางการค้าสามารถที่จะมีทรัพย์สินเงินตราอยู่ในครอบครองมากขึ้น ทำให้มีโอกาสที่จะนำมาใช้ในการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดได้มากขึ้น ประกอบกับพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้ความสนับสนุนพุทธศาสนาทั้งทางด้านการปฏิสังขรณ์วัดกับทางด้านการส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรม ส่งผลให้ปริมาณของพระสงฆ์มีเพิ่มขึ้นและการประพฤติผิดของพระสงฆ์ก็ย่อมที่จะมีมาก ดังจะพบว่าในการชำระพระสงฆ์ที่ประพฤติผิดในปี พ.ศ. 2385 จำนวนพระสงฆ์ที่ประพฤติผิดมีถึง 500 รูป¹ ด้วยลักษณะดังกล่าวข้างต้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้มีคณะกลางเพิ่มขึ้นมา อันจะทำให้การปกครองภายในคณะสงฆ์รัดกุมขึ้น

2. การสถาปนาธรรมยุติกนิกายโดย ชีรญาณภิกษุ ซึ่งมีแนวโน้มที่จะปฏิเสธการปกครองของคณะสงฆ์* ทำให้มีความเป็นไปได้ว่าการตั้งคณะกลางเพื่อบังคับบัญชาวัดทั้งหมด

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, เล่ม 2. (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2504), หน้า 81.

*โปรดอ่านรายละเอียดในบทที่ 2.

ในกรุงเทพฯ ซึ่งรวมทั้งวัดที่พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจำพรรษาอยู่ จะเดินทางไปเพื่อรวมเอาธรรมยุติก-
นิกายเข้ามาอยู่ในความปกครอง ของคณะสงฆ์ ทั้งนี้จะพิจารณาได้จากกรณีที่พระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิต-
ชิโนรสเป็นอธิบดีปกครองคณะกลาง ซึ่งเป็นบุคคลที่วิญญานภิกษุทรงให้ความเคารพนับถือและ
ไว้วางใจ อันจะทำให้วิญญานภิกษุยอมรับในอำนาจการปกครองของพระองค์ ซึ่งการยอมรับ
อำนาจของคณะสงฆ์นี้เท่ากับยอมรับในอำนาจของฝ่ายอาณาจักรเหนือศาสนจักรอีกด้วย

การปกครองภายในคณะสงฆ์ได้มีการเปลี่ยนแปลงมากอีกครั้งหนึ่งในรัชสมัยพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครอง
คณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ซึ่งจะเป็นการจัดแบ่งอำนาจหน้าที่การปกครองภายในคณะสงฆ์ให้เป็น
สัดส่วน ปกครองกันตามลำดับชั้นลดหลั่นกันไปตามตำแหน่งหน้าที่ อันเป็นการจัดการปกครอง
ภายในคณะสงฆ์ให้เป็นระบบระเบียบที่มีความสอดคล้องกับรูปแบบการปกครองของฝ่ายอาณาจักร
แต่อย่างไรก็ตาม พระมหากษัตริย์ยังคงเป็นผู้ที่มีอำนาจสูงสุดในการปกครองคณะสงฆ์อยู่เช่นเดิม
การเปลี่ยนแปลงให้สมเด็จพระสังฆราชเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการปกครองคณะสงฆ์อย่างแท้จริง
เพิ่งจะเกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังจะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า

เมื่อได้มีการสถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นมาแล้ว ผู้นำธรรมยุติกนิกายในแต่ละสมัยได้
พยายามสร้างความมั่นคงให้กับธรรมยุติกนิกาย และขยายบทบาทของคณะให้กว้างขวาง โดย
เฉพาะในระยะแรกเริ่มของการสถาปนาวิญญานภิกษุทรงพยายามสร้างความมั่นคงและขยาย
บทบาทของคณะออกไป มาจนถึงสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ธรรมยุติกนิกายมีความมั่นคงและมีบทบาทอย่างกว้างขวางทั้งภายในคณะสงฆ์และต่อสังคม ทั้งนี้
สืบเนื่องมาจากความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างธรรมยุติกนิกายกับพระมหากษัตริย์ เจ้านาย และ
ขุนนางชั้นสูง ที่จะช่วยส่งเสริมให้ธรรมยุติกนิกายสามารถที่จะพัฒนาบทบาทได้อย่างกว้างขวาง

ลักษณะการปกครองภายในธรรมยุติกนิกาย

นับจากการสถาปนาธรรมยุติกนิกายจนตลอดสมัยการปกครองธรรมยุติกนิกายของ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ธรรมยุติกนิกายได้พัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็ว
จาก "สำนัก" มาสู่ "คณะ" หรือ "นิกาย" ภายในระยะเวลาเพียง 52 ปี

(พ.ศ. 2372* - 2424**) เท่านั้น ลักษณะการปกครองของธรรมยุติกนิกายเปลี่ยนจากรูปแบบที่ไม่ซับซ้อน อันเป็นการปกครองแบบอาจารย์กับศิษย์มาสู่การปกครองที่มีระเบียบแบบแผนและระดับชั้น อันเป็นการปกครองตามสายการบังคับบัญชาที่มีความซับซ้อนมากขึ้น และเปลี่ยนจากการที่อยู่ภายใต้การปกครองของคณะกลางมาเป็นการมีอิสระที่ปกครองตนเอง ทำให้ธรรมยุติกนิกายสามารถขยายบทบาทจากที่เคยจำกัดอยู่เฉพาะภายในธรรมยุติกนิกายเองมาสู่การมีบทบาทต่อคณะสงฆ์โดยทั่วไป

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อธรรมยุติกนิกายมีฐานะแรกเริ่มเป็นเพียง "สำนัก" ที่เรียกว่า "สำนักวัดถนนคือวัดวรนิเวศวิหาร"² โดยมีชิรญาณภิกษุเป็นผู้ปกครองมีจำนวนพระไม่มากนักและมีวัดชั้นอยู่ไม่กี่วัด ทำให้ลักษณะการปกครองภายในธรรมยุติกนิกายในระยะนี้จึงเป็นการปกครองแบบอาจารย์ปกครองศิษย์ การปกครองภายในธรรมยุติกนิกายนับว่ามีอิสระในระดับหนึ่ง แม้ว่าจะอยู่ภายใต้การปกครองของคณะกลางก็ตาม ทั้งนี้เพราะว่าธรรมยุติกนิกายสามารถที่จะปฏิบัติตามหลักการของตนจนมีวัตรปฏิบัติที่แตกต่างไปจากคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ ในระยะนี้การปกครองเป็นแบบสายตรงไม่มีระเบียบแบบแผนที่แน่นอน ดังนั้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ก็ไม่มีการประกาศนิตินัยให้เป็นแบบอย่างเดียวกัน³ จนทำให้เกิด "ความปฏิบัติเพี้ยน" ในระหว่างวัดธรรมยุติกนิกายด้วยกัน เช่น วัดธรรมยุตถือเหมือนกันในการถือวิกปอดิเรกจีวรภายใน 10 วัน แต่ที่วัดวรนิเวศวิหารวิกปัดครั้งเดียว ส่วนที่วัดมกุฏกษัตริย์เมื่อตอนแล้วต้องวิกปัดใหม่ทุก 10 วัน⁴ การปฏิบัติไม่เหมือนกันภายในธรรมยุติกนิกาย

* พ.ศ. 2372 เป็นปีต้นเค้าของการสถาปนาธรรมยุติกนิกาย

** พ.ศ. 2424 เป็นปีที่ยกฐานะของธรรมยุติกนิกายเป็นคณะหนึ่งต่างหาก (คณะหนึ่งในคณะสงฆ์) ด้วยการตั้งกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเป็นเจ้าคณะรองคณะธรรมยุติกนิกาย

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, คณะสงฆ์, หน้า 21.

³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "พระประวัติครุสเล่า" พระประวัติ, (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์จัดพิมพ์เนื่องในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี ตั้งแต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พุทธศักราช 2514) (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514), หน้า 50.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 49-50.

นี้เริ่มปรากฏมาตั้งแต่ชิวณาณิกษุยังทรงปกครอง ธรรมยุติกนิกายเมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จมาอยู่ วัดบวรนิเวศวิหาร ส่วนสมเด็จพระวันรัต (พุทธสิริ) ครองวัดราชาธิวาส เมื่อชิวณาณิกษุ ทรงเปลี่ยนแปลงหรือตั้งแบบแผนอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นที่วัดบวรนิเวศ สมเด็จพระวันรัตที่อยู่วัดราชาธิวาสบางที่ไม่รู้ คงทำตามแบบที่ใช้ครั้งเสด็จอยู่วัดราชาธิวาส⁵ อย่างไรก็ตาม การที่ปฏิบัติแตกต่างกันภายในวัดธรรมยุติกนิกายเป็นเรื่องของรายละเอียดในวิธีการปฏิบัติเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น โดยส่วนรวมแล้วยังคงมีวัตรปฏิบัติเป็นแบบเดียวกัน

ในระยะต่อมาเมื่อชิวณาณิกษุเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติสืบต่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ธรรมยุติกนิกายได้รับการยกฐานะจากสำนักมาเป็น "คณะพิเศษ" เรียกว่า "บวรนิเวศาคณะ" อันเป็นที่หนึ่งของคณะกลาง⁶ โดยที่พระบัญชาอัครเดระ (พระองค์เจ้าฤกษ์) ได้รับการสถาปนาเป็นกรมหมื่นบวรรังสีสุริยพันธุ์ (ในระยะต่อมาคือสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์) ทรงสมณศักดิ์เสมอสมเด็จพระราชาคณะเจ้าคณะใหญ่ เป็นอธิบดีพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย⁷ ทำให้ธรรมยุติกนิกายมีฐานะสูงขึ้น และความเป็นอิสระในการปกครองมีมากขึ้นจนสามารถที่จะปกครองตนเองได้ ทั้งนี้เพราะว่ากรมหมื่นบวรรังสีสุริยพันธุ์ ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าคณะรองคณะกลางบังคับบัญชาว่าการฝ่ายธรรมยุติกนิกาย⁸ และได้รับพระราชทานพรพิเศษคือ อำนาจที่ให้ปกครองกันเองไม่ต้องขึ้นอยู่กับปกครองของคณะอื่น⁹ แม้ว่าธรรมยุติกนิกายจะได้รับการยกฐานะให้สูงขึ้นและมีอิสระในการปกครองตนเองก็ตาม แต่ลักษณะการปกครองก็ยังคงรูปแบบเดิม ไม่มีการจัดการปกครองให้เป็นระเบียบ

⁵สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "พระประวัติครุสเล่า" พระประวัติ, (มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์จัดพิมพ์เนื่องในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี ตั้งแต่วันสิ้นพระชนม์ แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พุทธศักราช 2514) (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514), หน้า 50.

⁶สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า 33.

⁷สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การคณะสงฆ์, หน้า 19.

⁸เรื่องเดียวกัน.

⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 394.

แต่ขึ้นตรงต่อเจ้าคณะใหญ่ ทั้งที่จำนวนพระสงฆ์และวัดมีมากขึ้นกว่าเดิม โดยกระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพ หัวเมือง และประเทศราช¹⁰ เนื่องจากธรรมเนียมติกนิกายมีฐานะเป็นเพียงกิ่งหนึ่งของคณะกลาง ประกอบกับจำนวนพระและวัดเพิ่มขึ้นยังมีปริมาณน้อยมากเมื่อเทียบกับคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ ดังนั้นจึงยังไม่มีการจัดระเบียบการปกครองภายในธรรมเนียมติกนิกายอย่างเป็นทางการ

ความเปลี่ยนแปลงของการปกครองภายในธรรมเนียมติกนิกายครั้งสำคัญเกิดขึ้นในระยะเวลาที่อยู่ภายใต้การนำของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่ได้จัดให้การปกครองภายในธรรมเนียมติกนิกายมีระเบียบแบบแผนปกครองบังคับบัญชาตามขั้นตอน ทั้งนี้ภายหลังจากที่ได้มีการสถาปนาให้ธรรมเนียมติกนิกายมีฐานะเป็น "คณะ" หนึ่งใน 4 ของคณะสงฆ์ไทยเมื่อ พ.ศ. 2424 อย่างเป็นทางการ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยการแต่งตั้งให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงดำรงตำแหน่งเจ้าคณะรองคณะธรรมเนียมติกนิกาย¹¹ การจัดการปกครองภายในธรรมเนียมติกนิกายนี้เป็นไปตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ที่ได้ประกาศใช้เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) ไม่ว่าจะเป็นอำนาจหน้าที่ระดับชั้นการปกครองนับตั้งแต่ระดับเจ้าคณะไปจนถึงเจ้าอาวาส แต่การจัดการปกครองของธรรมเนียมติกนิกายในขณะนั้นไม่สามารถที่จะเป็นไปตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ได้ครบทุกระดับ ทั้งนี้เพราะว่าจำนวนวัดและพระในบางเมืองบางแขวงมีไม่มาก หรือแทบจะไม่มีเลย

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁰โปรดดูรายละเอียดในตารางที่ 2.

¹¹สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การคณะสงฆ์, หน้า 22.

ตารางที่ 2 การขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ชื่อวัด	ปีที่จัดตั้ง	สถานที่ตั้ง	หมายเหตุ
วัดราชประดิษฐสถิต- มหาสีมาราม	2407	กรุงเทพฯ	สร้างใหม่
วัดโสมนัสวิหาร	2399	กรุงเทพฯ	สร้างใหม่ (อยู่ร่วมกับมหานิกาย)
วัดตรีทศเทพ		กรุงเทพฯ	บูรณะต่อจากกรมหมื่นวิษณุวาท- นภาธรและกรมหมื่นมเหศวรศิวลาคส
วัดปทุมวนาราม		กรุงเทพฯ	สร้างใหม่
วัดมกุฏกษัตริย์	2411	กรุงเทพฯ	สร้างใหม่
วัดสมอราย		กรุงเทพฯ	ปฏิสังขรณ์ (อยู่ร่วมกับมหานิกาย)
วัดบรมนิวาส		กรุงเทพฯ	ปฏิสังขรณ์ (อยู่ร่วมกับมหานิกาย)
วัดเครือวัลย์		กรุงเทพฯ	ปฏิสังขรณ์ (อยู่ร่วมกับมหานิกาย)
วัดบุปผาราม		กรุงเทพฯ	ปฏิสังขรณ์ (อยู่ร่วมกับมหานิกาย)
วัดพิชัยญาติ		กรุงเทพฯ	ปฏิสังขรณ์ (อยู่ร่วมกับมหานิกาย)
วัดปทุมคงคา		กรุงเทพฯ	ปฏิสังขรณ์ (อยู่ร่วมกับมหานิกาย)
วัดชนะสงคราม		กรุงเทพฯ	ปฏิสังขรณ์ (อยู่ร่วมกับมหานิกาย)
วัดบวรมงคล		กรุงเทพฯ	ปฏิสังขรณ์ (อยู่ร่วมกับมหานิกาย)
วัดเชวมานิตาราม		นนทบุรี	ปฏิสังขรณ์
วัดอัมพวัน		สมุทรสงคราม	ปฏิสังขรณ์
วัดสมณาราม		เพชรบุรี	ปฏิสังขรณ์
วัดยุคนธราราม		หัวเมืองชาย-	
วัดเขาเมืองชลบุรี		ฝั่งทะเล ตะวันออก	ปฏิสังขรณ์
วัดเพ็ชรฉลิ์		นครศรี- ธรรมราช	ปฏิสังขรณ์
วัดสุปฏิภนาราม		อุบลราช- ธานี	
วัดศรีทอง			
วัดไชยสีวสี			
วัดน้อย			
วัดในกัมพูชาและลาว		กัมพูชาและ ลาว	

ที่มา ดัดแปลงมาจาก สันติ บัณฑิตพรหมชาติ "ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์
กับสถาบันสงฆ์ ศึกษากรณีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" หน้า 114-127.

ลักษณะการปกครองภายในธรรมยุติกนิกายจึงมีลักษณะที่แตกต่างจากมหานิกาย ดังนี้

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบการปกครองของธรรมยุติกนิกายกับมหานิกาย

มหานิกาย			ธรรมยุติกนิกาย
คณะกลาง	คณะเหนือ	คณะใต้	
↓ เจ้าคณะ ↓ เจ้าคณะรอง ↓ ปลัด ↓ เจ้าคณะมณฑล ↓ เจ้าคณะเมือง ↓ เจ้าคณะแขวง ↓ เจ้าอธิการหมวด ↓ เจ้าอาวาส	↓ เจ้าคณะ ↓ เจ้าคณะรอง ↓ ปลัด ↓ เจ้าคณะมณฑล ↓ เจ้าคณะเมือง ↓ เจ้าคณะแขวง ↓ เจ้าคณะหมวด ↓ เจ้าอาวาส	↓ เจ้าคณะ ↓ เจ้าคณะรอง ↓ ปลัด ↓ เจ้าคณะมณฑล ↓ เจ้าคณะเมือง ↓ เจ้าคณะแขวง ↓ เจ้าคณะหมวด ↓ เจ้าอาวาส	↓ เจ้าคณะ ↓ เจ้าคณะรอง ↓ ปลัด ↓ เจ้าคณะมณฑล ↓ เจ้าคณะเมือง ↓ (ไม่มี) ↓ (ไม่มี) ↓ เจ้าอาวาส

ที่มา สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การคณะสงฆ์, หน้า 69-75.

หมายเหตุ คัดแปลงมาจากบัญชีดวงตราตำแหน่งพระสงฆ์ ร.ศ. 131 (พ.ศ. 2455).

ความเปลี่ยนแปลงในรูปแบบการปกครองของธรรมยุติกนิกายในครั้งนี้มีความเป็นอิสระที่ได้รับการยอมรับจากฝ่ายราชาอาณาจักรอย่างเป็นทางการ และย่อมจะหมายถึงการยอมรับในความมีอยู่ของธรรมยุติกนิกายในสังคมอย่างเป็นทางการอีกด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่าไม่ว่าธรรมยุติกนิกายจะมีลักษณะการปกครองภายในเป็นไปในรูปแบบใดก็ตาม สิ่งที่สำคัญก็คือความพยายามของธรรมยุติกนิกายในอันที่จะรักษาสีขิในการปกครองตนเอง ทั้งนี้เพราะว่าความมีอิสระในการปกครองตนเองทำให้ธรรมยุติกนิกายสามารถที่จะดำเนินการใด ๆ ก็ได้ ที่จะเป็นการปฏิบัติตามแนวความคิดและหลักการ ของธรรมยุติกนิกาย โดยไม่ถูกขัดขวางจากคณะสงฆ์ แม้ว่าธรรมยุติกนิกายในระยะแรกเริ่มจะเคยอยู่ภายใต้การปกครองของคณะกลาง ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นอธิปัตย์ก็ตาม แต่ด้วยความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างทั้งสองพระองค์ จึงยังผลให้ธรรมยุติกนิกายสามารถที่จะประพฤติปฏิบัติตามแนวความคิดและหลักการของตนเองได้ นอกจากนี้ธรรมยุติกนิกายได้รับความสนับสนุนอย่างมากจากพระมหากษัตริย์นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นไป ทำให้ธรรมยุติกนิกายได้รับการส่งเสริมที่จะมีอิสระในการปกครองตนเองมากขึ้น ซึ่งจะมีผลต่อการขยายบทบาทของธรรมยุติกนิกายทั้งภายในคณะสงฆ์และสังคมในระยะต่อมาอีกด้วย

อาจสรุปได้ว่า คณะธรรมยุติกนิกายประสบความสำเร็จในการปกครองตนเองอย่าง เป็นอิสระจนสามารถประพฤติปฏิบัติตามหลักการของธรรมยุติกนิกายเองเป็นส่วนใหญ่ เป็นเพราะสาเหตุสำคัญดังนี้

ประการแรก ความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างผู้นำธรรมยุติกนิกายกับพระมหากษัตริย์ ผู้นำธรรมยุติกนิกายล้วนแต่มีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์เป็นส่วนตัว นับตั้งแต่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่เมื่อครั้งพระองค์ทรงผนวช โดยเป็นศิษย์รุ่นแรก และทรงเป็นเชื้อพระวงศ์ โดยเป็นพระโอรสของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์¹²

¹²สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร,

ส่วนสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นพระอนุชาต่างมารดา กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹³ และทรงมีศักดิ์เป็นพระบิดาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกอบกับองค์ผู้สถาปนาธรรมยุติกนิกายคือวชิรญาณภิกษุ ซึ่งในระยะต่อมาก็ได้ขึ้นครองราชสมบัติ อีกทั้งเจ้านายที่ทรงผนวชนับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมานิยมผนวชในธรรมยุติกนิกาย ด้วยลักษณะเช่นนี้ธรรมยุติกนิกายและพระมหากษัตริย์จึงมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดอย่างมาก ธรรมยุติกนิกายจึงได้รับความสนับสนุนและอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์เป็นพิเศษ อันทำให้สามารถขยายบทบาทในทางการปกครองทั้งภายในและภายนอกคณะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทำให้ธรรมยุติกนิกายสามารถที่จะรักษาสิทธิพิเศษในการปกครองตนเองได้โดยไม่ถูกปกครองจากคณะอื่น และได้รับความคุ้มครองภายใต้กฎหมาย ดังปรากฏในมาตรา 3 และมาตรา 22 ในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ความว่า

มาตรา 3 พระราชบัญญัตินี้ไม่เกี่ยวข้องกับนิกายสงฆ์ กิจ และลัทธิจะเพาะในนิกายนั้น ๆ ซึ่งเจ้าคณะ หรือสังฆนายกในนิกายนั้นได้โดยมีอำนาจว่ากล่าวบังคับมาแต่ก่อนประการใดก็ให้คงเป็นไปตามเคยทุกประการ แต่การปกครองอันเป็นสามัญทั่วไปในนิกายทั้งปวงให้เป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้...

มาตรา 22 บรรดาวัดในจังหวัดกรุงเทพอยู่ในแขวงใด ให้ขึ้นอยู่ในพระราชอาณาเขตผู้กำกับแขวงนั้น ส่วนวัดในหัวเมือง วัดอยู่ในแขวงใดก็ให้ขึ้นอยู่ในเจ้าคณะแขวงนั้น เว้นแต่วัดทั้งในกรุงเทพฯ และในหัวเมืองที่โปรดให้ขึ้นอยู่จะเพาะคณะ หรือจะเพาะพระราชอาณาเขตรูปใดรูปหนึ่ง ซึ่งทรงพระ รช คำริห์เห็นสมควร¹⁴

จากพระราชบัญญัตินี้กล่าวนี้ธรรมยุติกนิกายได้รับพระบรมราชานุญาตให้ปกครองตัวเองตามสิทธิพิเศษที่มีมาแต่เดิม และวัดธรรมยุติกนิกายทั้งในเขตกรุงเทพฯ และหัวเมืองได้รับสิทธิพิเศษไม่ต้องขึ้นต่อเจ้าคณะที่เป็นมหานิกาย แต่ให้ขึ้นตรงต่อเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุติกนิกาย

ประการที่สอง ผลสืบเนื่องมาจากการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะทางด้าน การปรับปรุง ระบบบริหารราชการบ้านเมืองให้รัดกุม

¹³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "พระประวัติตราเล่า" ใน พระประวัติ, หน้า 1.

¹⁴ "พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์" ประชุมกฎหมายไทย, ภาค 5, หน้า 1045.

อันเป็นการปกครองแบบรวมอำนาจที่ศูนย์กลาง โดยแบ่งออกเป็นมณฑล เมือง แขวง คำบล และแบ่งงานบริหารราชการออกเป็นกระทรวง ทบวง กรม กอง ตามลำดับ ภายหลังจากที่ได้มีการจัดการปกครองฝ่ายพระราชอาณาจักรให้เป็นระเบียบแบบแผนแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้จัดระเบียบแบบแผนการปกครองฝ่ายสังฆมณฑล เพื่อให้สอดคล้องซึ่งกันและกัน ทั้งนี้เพราะว่า "การปกครองสังฆมณฑล ย่อมเป็นการสำคัญทั้งในประโยชน์แห่งพระศาสนา และในประโยชน์ความเจริญของพระราชอาณาจักรด้วย"¹⁵ นั่นคือ ทำให้สังฆมณฑลมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย อันจะมีผลให้พระสงฆ์สามารถที่จะเทศนา สั่งสอนประชาชนให้ดำรงชีวิตเป็นพลเมืองที่ดีของสังคม ทั้งนี้พระสงฆ์จะเป็นผู้ถ่ายทอดคุณความดีของรัฐให้กับประชาชน รูปแบบการปกครองของฝ่ายอาณาจักรและสังฆมณฑลจึงต้องสอดคล้องประสานกัน ดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 เปรียบเทียบรูปแบบการปกครองฝ่ายอาณาจักรกับฝ่ายสังฆมณฑล

รูปแบบการปกครองฝ่ายอาณาจักร	รูปแบบการปกครองฝ่ายสังฆมณฑล
พระมหากษัตริย์(ประมุข)	สมเด็จพระสังฆราช (ประมุข)
รัฐบาลกลาง	มหาเถรสมาคม
มณฑลเทศาภิบาล	เจ้าคณะมณฑล
เมือง	เจ้าคณะเมือง
อำเภอ	เจ้าคณะแขวง
คำบล	อธิการหมวด
หมู่บ้าน	เจ้าอาวาส

- ที่มา 1. "พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121" ใน ประชุมกฎหมายประจำศก ภาค 5, หน้า 1040-1049.
2. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพและพระยาราชาเสนา, เทศาภิบาล, (กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา, 2494), หน้า 52.

¹⁵"พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์" ประชุมกฎหมายไทย ภาค 5, หน้า 1040.

ในพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ประกาศใช้เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน ร.ศ. 121 นี้เป็นการจัดระเบียบการปกครองภายในคณะสงฆ์ให้เป็นระเบียบแบบแผน บังคับบัญชาตามสายการปกครอง และได้กำหนดอำนาจขอบเขตและหน้าที่ของเจ้าอาวาส เจ้าคณะอุทฺตารหมวด เจ้าคณะแขวง เจ้าคณะเมือง และเจ้าคณะมณฑล เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการปกครองภายในคณะสงฆ์ ในฐานะที่ธรรมยุติกนิกายเป็นคณะหนึ่งในคณะสงฆ์ไทยจึงมีรูปแบบการปกครองดังกล่าว แต่เนื่องจากจำนวนวัดและพระของธรรมยุติกนิกายยังมีไม่มากนักจึงไม่สามารถที่จะจัดรูปแบบการปกครองตามพระราชบัญญัติดังกล่าวได้ครบโดยจะขาดตำแหน่งเจ้าคณะแขวงและเจ้าอุทฺตารหมวด นอกจากนี้ธรรมยุติกนิกายยังได้รับข้อยกเว้นให้ปกครองตนเองไม่ต้องขึ้นอยู่กับใต้การปกครองของคณะอื่น ดังปรากฏในมาตรา 3 และมาตรา 22 ดังกล่าวมาแล้ว

กล่าวโดยสรุปได้ว่าลักษณะการปกครองของธรรมยุติกนิกายได้พัฒนาจากรูปแบบที่ไม่ซับซ้อน คือการปกครองแบบอาจารย์กับศิษย์ มาสู่รูปแบบการปกครองที่มีความซับซ้อนอันเป็นการปกครองตามสายการบังคับบัญชาและกำหนดอำนาจหน้าที่ที่ขอบเขตเพื่อให้การปกครองเป็นไปอย่างมีระเบียบแบบแผน ความเปลี่ยนแปลงของลักษณะการปกครองดังกล่าวนี้สืบเนื่องมาจากความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด ระหว่างธรรมยุติกนิกายกับพระมหากษัตริย์ และความสืบเนื่องมาจากการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะการปกครองจะมีลักษณะอย่างไรก็ตามจะมีข้อสังเกตได้ว่าธรรมยุติกนิกายพยายามที่จะรักษาความเป็นอิสระในการปกครองตนเอง เพื่อสามารถที่จะดำเนินกิจกรรมใด ๆ รวมทั้งประพฤติปฏิบัติตามแนวความคิดและหลักการของตนเองได้ โดยไม่มีอุปสรรคที่จะเกิดจากการถูกปกครองโดยคณะอื่น

บทบาทของธรรมยุติกนิกายต่อการจัดระเบียบบริหารการปกครองของคณะสงฆ์ทั่วไป

ธรรมยุติกนิกายเริ่มที่จะมีบทบาทภายนอกนิกาย โดยเฉพาะบทบาทต่อการจัดระเบียบบริหารและการปกครองของคณะสงฆ์ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นผู้นำ ทั้งนี้เนื่องจากสภาพการณ์ความเปลี่ยนแปลงภายในประเทศ อันเป็นผลมาจากการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อคณะสงฆ์ให้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านการบริหาร การปกครองและการจัดการศึกษา ให้สอดคล้องกับสภาพความเปลี่ยนแปลงของสังคม

ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการปรับปรุงประเทศนั้น พระองค์ทรงเห็นความสำคัญในการจัดการศึกษา ที่จะเป็นที่ฐานให้สามารถดำเนินการปรับปรุงประเทศไปได้อย่างรวดเร็ว จึงได้จัดการศึกษาหัวเมือง และได้ทรงมอบหมายให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงอำนวยการ (ดังจะกล่าวรายละเอียดในบทที่ 5) ผลจากการนี้ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงจัดการปกครองพระสงฆ์ เพื่อความสะดวกแก่การบริหารงานด้านการศึกษา ทั้งนี้โดยได้รับพระบรมราชานุญาตให้จัดการคณะส่วนปกครองในรัตนโกสินทร์ ศก 118 ด้วยการวางแผนแผนการปกครองให้กับเจ้าคณะในหัวเมือง ดังนี้

วัดจัดเป็น 2 แผนก มีวิสุทคามเป็นวัดแท้* ไม่มีวิสุทคามเป็นแต่วัดพำนัก**

วัดหนึ่ง ๆ มีหัวหน้าปกครอง วัดแท้เป็นเจ้าอธิการ วัดพำนักเป็นหัววัด เจ้าอธิการและหัววัดเหล่านี้ เจ้าคณะเป็นผู้ตั้ง...

ในเขตท้องที่กำนันแห่งหนึ่ง ๆ มีเจ้าอธิการผู้ใหญ่ดูแลวัดในตำบลนั้นรูปหนึ่ง ๆ เรียกว่าเจ้าอธิการหมวด ๆ นี้ เจ้าคณะเป็นผู้ตั้งตามความนิยมของเจ้าอธิการและหัววัด...

ในแขวงอำเภอแห่งหนึ่ง ๆ มีเจ้าคณะแขวงว่าการรูปหนึ่ง ๆ เจ้าคณะแขวงนี้ เจ้าคณะเมืองเป็นผู้เลือก...ผู้อำนวยการในหน้าที่เจ้าคณะมณฑลเป็นผู้ตั้งตำแหน่งเจ้าคณะแขวงนี้...

ในเมืองหนึ่ง ๆ มีพระราชาคณะบ้าง พระครูบ้าง เป็นเจ้าคณะเมือง บังคับบัญชาการคณะได้ตลอดเขตของเมือง เจ้าคณะเมืองนี้เป็นตำแหน่งรับพระราชทานสัญญาบัตร

ผู้อำนวยการในหน้าที่เจ้าคณะมณฑล บังคับบัญชาการคณะได้ตลอดมณฑล....

เจ้าคณะเหล่านี้มีพระฐานานุกรมเป็นผู้ช่วย...

* วัดแท้ หมายถึงวัดที่มีวิสุทคามสีมา กำหนดเขตที่แน่นอนเป็นที่พระสงฆ์อยู่ครบพระสงฆ์ ซึ่งอาจมีจำนวนมากหรือน้อย และบางวัดเป็นพระอารามหลวง บางวัดเป็นวัดราษฎร์

** วัดพำนัก หมายถึงวัดที่ไม่มีวิสุทคามสีมา มีพระอาศัยอยู่ไม่ครบคณะสงฆ์ ตั้งอยู่ใกล้หมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านปลูกกุฏิในที่ใกล้หมู่บ้านและนิมนต์พระสงฆ์สามเณรไปอยู่สำหรับได้เป็นที่บำเพ็ญกุศลเฉพาะของคณบ้านนั้นไม่ว่าไป

ตั้งแต่เจ้าคณะเมืองลงมาถึงเจ้าอธิการวัดและหัววัด ทูพผลภาพ หรืออาพาธ ไม่สามารถจะทำหน้าที่ได้ก็ดี มีกิจไม่อยู่ในจังหวัดชานานก็ดี ให้มอบหน้าที่ของตนแก่ผู้รองลงมาให้ว่าการแทน

เจ้าหน้าที่ที่หึงบวงต้องมีบุญชิวัดพระสงฆ์สามเณรศิษย์วัดที่ขึ้นตนไว้เป็นหลักฐาน และทำยื่นเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่ขึ้นไปโดยลำดับ

อุปชฌาย์ผู้ให้บรรพชาอุปสมบทจะให้วิภคตีกันแก่แขวง...

ผู้จะอุปสมบทถ้าเป็นคนเกี่ยวด้วยราชการต้องได้อนุญาตจากเจ้าหม่อมขุนาก่อน...

พระวัดหนึ่งจะไปอยู่วัดหนึ่ง ต้องมีหนังสือสุทธิ จึงจะไปอยู่ได้...¹⁶

ลักษณะการจัการคณะส่วนปกครอง ดังกล่าวนี้จัดในเขต 14 มณฑล คือ มณฑลกรุงเทพฯ มณฑลกรุงเก่า มณฑลนครสวรรค์ มณฑลพิษณุโลก มณฑลปราจีนบุรี มณฑลจันทบุรี มณฑลราชบุรี มณฑลนครไชยศรี มณฑลภูเก็ต มณฑลนครราชสีมา มณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลอิสานและมณฑลบูรพา¹⁷ ซึ่งผู้อำนวยการในแต่ละมณฑลโดยมากเป็นพระธรรมยุติกนิกาย ยกเว้นในมณฑลนครราชสีมา กับมณฑลบูรพาซึ่งมีผู้อำนวยการมณฑลเป็นพระมหานิกาย¹⁸ (อยู่ที่วัดพระเชตุพนทั้งสององค์) อันจะเป็นการเริ่มขยายบทบาทของธรรมยุติกนิกายต่อการปกครองคณะสงฆ์ ทั้งนี้เพราะว่าผู้อำนวยการมณฑลนอกจากจะทำหน้าที่ทางด้านการศึกษาแล้วยังมีหน้าที่ในการปกครองสงฆ์อีกด้วย

การจัดแบบแผนการปกครองส่วนคณะในหัวเมืองของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีลักษณะที่สอดคล้องกับรูปแบบการบริหารการปกครองของฝ่ายบ้านเมืองรวม

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁶สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การศึกษา, (สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปี แด่วันสิ้นพระชนม์ แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ 1-7 สิงหาคม พุทธศักราช 2514) (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514), หน้า 33-35.

¹⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 27-28.

¹⁸เรื่องเดียวกัน.

อำนาจอยู่ที่ส่วนกลาง ปกครองบังคับบัญชาลั่นกันไปตามลำดับชั้น* นับได้ว่าเป็นการทดลองก่อนที่จะนำไปสู่การประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ทั้งนี้เพราะว่าในระยะที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นผู้อำนวยการจัดการศึกษาหัวเมือง ทำให้พระองค์ทรงทราบถึงข้อบกพร่องการปกครองคณะสงฆ์ในที่ต่าง ๆ ดังปรากฏในรายงานตรวจการศึกษาของผู้ำนวยการศึกษาในแต่ละมณฑล¹⁹ ด้วยบทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสดังกล่าวมานี้ทำให้ธรรมยุติกนิกายเข้ามามีบทบาทในการจัดระเบียบการบริหารและการปกครองของคณะสงฆ์ โดยเป็นผู้ตรวจแก้ไขร่างพระราชบัญญัติดังกล่าว²⁰ ในพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 นี้ได้กำหนดขอบเขตอำนาจหน้าที่ของการบริหารงานในแต่ละระดับชั้นการปกครอง และยังเป็น การกำหนดรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างระดับชั้นต่าง ๆ ภายใต้กฎเกณฑ์ที่กำหนดไว้อย่างชัดเจนอีกด้วย การประกาศใช้พระราชบัญญัตินี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความมุ่งหมายให้การปกครองคณะสงฆ์เป็นระบบรวมศูนย์อำนาจเพื่อสร้างเอกภาพในการบริหารคณะสงฆ์²¹ อย่างไรก็ตาม หลังจากพระราชบัญญัติฉบับนี้มีผลบังคับใช้แล้วอำนาจสูงสุดในการปกครองคณะสงฆ์ก็ยังคงเป็นของพระมหากษัตริย์

การประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ทำให้พระสงฆ์มหานิกายอยู่ในฐานะเสียเปรียบธรรมยุติกนิกาย ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการให้สิทธิพิเศษในการปกครองตนเองแก่พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายดังปรากฏในมาตรา 3 และมาตรา 12 ก่อให้เกิดปัญหาในการปกครองแก่เจ้าคณะที่เป็นพระมหานิกาย ด้วยไม่สามารถที่จะปกครองดูแลพระธรรมยุติกนิกาย และไม่อาจกล่าวทักเตือนได้ เมื่อพระธรรมยุติกนิกายไม่ยอมปฏิบัติตามคำสั่ง

*โปรดดูตารางที่ 5.

¹⁹"รายงานตรวจการศึกษาของผู้ำนวยการศึกษา" หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 47.

²⁰สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ สมเด็จพระวันรัต สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า, สามสมเด็จ (กรุงเทพฯ: เติลไทย, 2523), หน้า 38.

²¹"พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121" หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 5, ศ. 16.

ตารางที่ 5 เปรียบเทียบการจัดการคณะส่วนปกครองกับพระราชาธิบดีผู้พิทักษ์คณะปกครองคณะสงฆ์

การจัดการคณะส่วนปกครอง	พระราชาธิบดีผู้พิทักษ์คณะปกครองคณะสงฆ์
<p>ส่วนคณะ -</p> <p>ส่วนวัด</p> <p>วัดแท้ (มีวิสุงคามสีมา)</p> <p>วัดทำนบก (ไม่มีวิสุงคามสีมา)</p> <p>การปกครอง</p> <p>เจ้าคณะมณฑล ↓ เจ้าคณะเมือง ↓ เจ้าคณะแขวง ↓ เจ้าคณะหมวด ↓ เจ้าอธิการ (หัววัด)</p>	<p>ส่วนคณะ</p> <p>คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง คณะธรรมยุติกนิกาย</p> <p>ส่วนวัด</p> <p>พระอารามหลวง อารามราษฎร์ (มีวิสุงคามสีมา) สำนักสงฆ์ (ไม่มีวิสุงคามสีมา)</p> <p>การปกครอง</p> <p>เจ้าคณะมณฑล ↓ เจ้าคณะเมือง ↓ เจ้าคณะแขวง ↓ เจ้าอาวาส</p> <p style="text-align: right;">} มหาเถรสมาคม</p>

ที่มา

ประชุมกฎหมายไทย ภาค 3, หน้า 1040-1049.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การศึกษา, หน้า 33-34.

ตั้งในกรณีของพระปลัดจิ้น เจ้าอาวาสวัดทอง เมืองนครเขื่อนขันธ์ไม่ส่งบัญชีของวัดรายงานต่อ เจ้าคณะท้องถิ่นเป็นเวลาติดต่อกันถึง 3 ปี ซึ่งเจ้าคณะมหานิกายก็ไม่กล้าที่จะทำอะไร²² นอกจากนี้แล้วยังก่อให้เกิดความไม่พอใจแก่พระท้องถิ่นที่ถูกปกครองโดยพระส่วนกลางซึ่งโดยมาก มักจะเป็นพระธรรมยุติกนิกาย ดังปรากฏในพระบรมราชโองการแต่งตั้งเจ้าคณะมณฑลชุดแรก ประกอบไปด้วยพระราชอาณัติผู้ใหญ่ 14 รูป ไปปกครองท้องถิ่น โดยที่เป็นพระธรรมยุติกนิกาย 9 รูป และเป็นพระมหานิกาย 5 รูป ทั้งนี้ คือ²³

พระสาสนโสภณ วัดราชประดิษฐ์ เป็นเจ้าคณะมณฑลกรุงเทพฯ ภายนอกจังหวัดใน
กรุง 1 (ธรรมยุติ)

พระธรรมโกษาจารย์ วัดสุทัศน์เทพวราราม เป็นเจ้าคณะมณฑลนครไชยศรี 1
(มหานิกาย)

พระธรรมไตรโลก วัดระฆังโฆสิตาราม เป็นเจ้าคณะมณฑลนครสวรรค์ 1 (มหานิกาย)

พระธรรมราชานุวัตร วัดนิเวศธรรมประวัติ เป็นเจ้าคณะมณฑลกรุงเก่า 1 (ธรรมยุต)

พระเทพกะวี วัดมกุฏกษัตริย์ เป็นเจ้าคณะมณฑลพิษณุโลก 1 (ธรรมยุต)

พระเทพมุนี วัดประยูรวงษ์วาฬ เป็นเจ้าคณะมณฑลนครราชสีมา 1 (มหานิกาย)

พระเทพเมธี วัดมหาธาตุ เป็นเจ้าคณะมณฑลชุมพร 1 (มหานิกาย)

พระราชมนู วัดเทพศิรินทราวาส เป็นเจ้าคณะมณฑลปราจีนบุรี 1 (ธรรมยุต)

พระสุคุณคณาภรณ์ วัดบวรนิเวศ เป็นเจ้าคณะมณฑลจันทบุรี 1 (ธรรมยุต)

พระเมธาธรรมรส วัดพิชัยญาติการาม เป็นเจ้าคณะมณฑลภูเก็ต 1 (ธรรมยุต)

พระอมรโมหี วัดบวรนิเวศ เป็นเจ้าคณะมณฑลราชบุรี 1 (ธรรมยุต)

พระญาณรักชิตวัคส์ภูเมืองอุบลราชธานี เป็นเจ้าคณะมณฑลอีสาน 1 (ธรรมยุต)

พระอุครคณารักษ์ วัดพระเชตุพน เป็นเจ้าคณะมณฑลสุพรรณ 1 (มหานิกาย)

²² สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การคณะสงฆ์, หน้า 394.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44-45.

พระศิริธรรมมณี วัดท่าโพธิ์ เมืองนครศรีธรรมราช เป็นเจ้าคณะมณฑล
นครศรีธรรมราช 1 (ธรรมยุต)

ความไม่พอใจของพระห้องดินเป็นเพราะพระราชาคณะเจ้าคณะมณฑลที่ออกไปปกครองนั้น
ส่วนใหญ่อ่อนอาวุโสกว่าเจ้าคณะห้องดินและต่างนิกายกัน ทั้งนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระ
ยาวชิรญาณวโรรสทรงอ้างเหตุผลสำคัญว่า "...พระมหานิกายในส่วนภูมิภาคยังขาดความ
สามารถด้านการปกครอง เกรงว่าถ้าเมื่ออิทธิพลจะไม่รู้จักวิธีพิจารณาความพระธรรมยุติ
จะไม่ยับยั้งเกรงกลัว และจะทำอะไรก็ได้ตามใจตน..."²⁴

จะเห็นได้ว่าปฏิกิริยาความไม่พอใจต่อการประกาศใช้พระราชาบัญญัติลักษณะปกครอง
คณะสงฆ์ ร.ศ. 121 นี้เป็นปฏิกิริยาที่แสดงให้เห็นถึงความไม่พอใจในวิธีการปฏิบัติให้เป็นไปตาม
พระราชาบัญญัติมากกว่าที่จะไม่พอใจในหลักการที่ปรากฏในพระราชาบัญญัตินี้ ทั้งนี้เพราะ
พระธรรมยุตปกครองพระมหานิกายห้องดินได้ แต่พระมหานิกายไม่สามารถที่จะปกครอง
พระธรรมยุตนิกรายห้องดินได้

อย่างไรก็ตาม ผลจากการประกาศใช้พระราชาบัญญัติฉบับนั้นนอกจากจะทำให้ธรรมยุตนิกราย
สามารถขยายบทบาทเข้ามาปกครองพระมหานิกายภายใต้ขอบเขตของอำนาจหน้าที่ที่ได้
กำหนดไว้แล้ว ในทางหนึ่งก็เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างธรรมยุตนิกรายกับมหานิกาย
แม้ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดจากสายการบังคับบัญชาก็ตาม

จะเห็นได้ว่าบทบาทของธรรมยุตนิกรายดังกล่าวมานี้ได้รับความสนับสนุนจากพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับได้ว่าเป็นก้าวแรกของธรรมยุตนิกรายต่อบทบาทในการ
บริหารการปกครองภายในคณะสงฆ์ทั่วไป

สาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสนับสนุน
ธรรมยุตนิกรายเป็นอย่างมาก ในการขยายบทบาททางการปกครอง ทั้งนี้สืบเนื่องมาจาก

²⁴ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 1, (พ.ศ. 2456), หน้า 187.

สภาพสังคมขณะนั้นมีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก อันเป็นผลของการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อการจัดระเบียบโครงสร้างของสังคมในระบบไพร่ระบบทาสที่มีลักษณะไม่ซับซ้อน มาสู่การจัดระเบียบโครงสร้างของสังคมที่อยู่ภายใต้ระบบราชการและเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่มีลักษณะซับซ้อน ประกอบกับโอกาสในการเลื่อนชั้นทางสังคมมีมากขึ้น เพราะการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และระบบราชการสมัยใหม่ที่มีความต้องการบุคลากรในการปฏิบัติงาน ด้วยเหตุนี้จึงต้องจัดระเบียบภายในสังคมใหม่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอาศัยคณะสงฆ์เป็นสื่อกลาง ในการถ่ายทอดอุดมการณ์และความต้องการของรัฐไปสู่ประชาชน ด้วยในขณะนั้นประชาชนยังคงมีความเชื่อในศาสนาและศาสนาก็ยังเป็นหลักที่สำคัญของรัฐในการถ่ายทอดอุดมการณ์ไปสู่ประชาชน การใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบภายในสังคมนี้ พระองค์ทรงใช้ธรรมยุติกนิกายเป็นแกนนำ ทั้งนี้ด้วยสาเหตุของความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประกอบกับลักษณะแนวความคิดของธรรมยุติกนิกายมีความสอดคล้องกับสภาพความเปลี่ยนแปลงของสังคม (ดังกล่าวมาแล้วในบทที่ 3) ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงร่วมมือกับธรรมยุติกนิกายในการจัดระเบียบสังคม โดยผ่านทางคำเทศนา การจัดการศึกษาและการแต่งหนังสือ เพื่อปลูกฝังแนววิถีการดำรงชีวิตที่ดีในสังคม (โปรดดูบทที่ 5) เช่น การแต่งหนังสือเบญจศีล เบญจธรรม หรือนวโกวาท และคำเทศนาเรื่องจตุรงคธรรมสมาคมของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่แสดงให้เห็นถึงความร่วมมือของทั้งสองพระองค์²⁵

ธรรมยุติกนิกายจะมีบทบาทต่อการบริหารและการปกครองอย่างแท้จริงเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสให้ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชและทรงมอบอำนาจการปกครองคณะสงฆ์โดยสิทธิขาด นั่นคือ เป็นการให้คณะสงฆ์ปกครองตนเองโดยไม่ต้องขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์เหมือนแต่ก่อน

²⁵ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระราชหัตถเลขา-ลายพระหัตถ์ (ธนาคารกรุงศรีอยุธยา จำกัด พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ ครบ 50 ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ 1-7 สิงหาคม พุทธศักราช 2514) (พระนคร: พุทธอุปถัมภ์การพิมพ์, 2514), หน้า 232-233.

ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะว่าความเปลี่ยนแปลงภายในสังคมที่ทำให้ความสำคัญของศาสนาในฐานะเป็นผู้ที่ถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐสู่ประชาชนลดลง รัฐไม่จำเป็นต้องอาศัยพระสงฆ์เป็นหลักในการเผยแพร่อุดมการณ์ของรัฐ ในแง่นี้พระสงฆ์จะถูกลดความสำคัญลงมากจากเป็นผู้ที่ถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐมาเป็นเพียงผู้ให้ความสนับสนุนในอุดมการณ์ของรัฐให้คนยอมรับกันตรีย ทั้งนี้ด้วยเหตุของการขยายตัวทางการศึกษา ซึ่งจะทำให้สถาบันทางการศึกษาแบบใหม่ อันได้แก่ โรงเรียน วิทยาลัย และมหาวิทยาลัย ทำหน้าที่ในการปลูกฝังอุดมการณ์ของรัฐแทนคณะสงฆ์หรืออภินัยหนึ่ง สถาบันที่ทำหน้าที่ในการปลูกฝังอุดมการณ์ของรัฐไม่ได้มาจากสถาบันทางศาสนาแต่อย่างใดเลย นับเป็นปัจจัยหนึ่งที่ ทำให้รัฐสามารถที่จะปล่อยให้คณะสงฆ์ปกครองตนเองได้โดยไม่ต้องอยู่ในความปกครองของพระมหากษัตริย์

ในช่วงระยะเวลาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงปกครองคณะสงฆ์ ได้ทรงปรับปรุงระเบียบบริหารการปกครองภายในคณะสงฆ์ในด้านต่าง ๆ ดังนี้คือ วางระเบียบข้อปฏิบัติฝ่ายสงฆ์ จัดระเบียบสมณศักดิ์ พักยศและนิตยภัตร จัดระเบียบการแสดงความเคารพของภิกษุ จัดอธิกรณ์ของสงฆ์ จัดระเบียบเจ้าคณะมณฑลและคณะแขวง จัดระเบียบพระอารามหลวง *

การวางระเบียบข้อปฏิบัติฝ่ายสงฆ์ได้กำหนดระเบียบต่าง ๆ ดังนี้ คือ

1. ระเบียบชั้นเจ้าคณะมณฑลโดยแบ่งเป็น 4 ชั้น และเทียบกับตำแหน่งตามชั้นสมณศักดิ์ ดังนี้ คือ

"เจ้าคณะมณฑล	ชั้นเอก	ได้แก่	พระราชาคณะ	ชั้นธรรม
	ชั้นโท	ได้แก่	พระราชาคณะ	ชั้นเทพ
	ชั้นตรี	ได้แก่	พระราชาคณะ	ชั้นราช
	ชั้นเทียบ	ได้แก่	พระราชาคณะ	ชั้นที่มีสมณศักดิ์

รองแต่ราชสงมา"²⁶

²⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การคณะสงฆ์, หน้า 76. การจัดระเบียบเช่นนี้ ปรากฏหลักฐานว่ากระทำใน พ.ศ. 2455

* ปรากฏรายละเอียดในสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การคณะสงฆ์, หน้า 327-372.

ส่วนพระราชกฤษฎีกาที่มีสมณศักดิ์สูงกว่าชั้นธรรม ผู้มีตำแหน่งเป็นเจ้าคณะใหญ่ หรือเจ้าคณะรอง อันสูงกว่าตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอยู่แล้ว ถ้าโปรดฯ ให้ว่าการคณะมณฑล ก็ให้เรียกว่า "ผู้บัญชาการคณะมณฑล"²⁷

2. โปรดฯ ให้มีการเปลี่ยนชื่อเจ้าคณะให้สอดคล้องกับในส่วนราชการที่ได้ เปลี่ยนจากเมืองเป็นจังหวัด และจากแขวงเป็นอกเภอ ดังนั้นในฝ่ายสงฆ์จึงควรเปลี่ยนจาก- เจ้าคณะเมืองเป็นเจ้าคณะจังหวัด และเจ้าคณะแขวงเป็นเจ้าคณะอำเภอ²⁸

3. จัดระเบียบคณะแขวงในกรุงเทพฯ ใหม่ อันเนื่องมาจากการประกาศจัดจังหวัด แห่งกรุงเทพฯ และจัดอำเภอในจังหวัดพระนคร และในจังหวัดธนบุรีใหม่แล้ว สมควรจะแก้ไขชื่อ คณะแขวงทั้งสองแห่งสองจังหวัดให้เข้ากัน และเป็นเขตอนุโลมตามกัน²⁹

4. การจัดระเบียบจัดกรรมการคณะจังหวัด กำหนดให้เจ้าคณะที่ได้รับเลือกเป็น กรรมการเข้าประชุมกันตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไปจัดเป็นกรรมการสภาให้มีอำนาจบัญชาการคณะจังหวัด ได้ ให้กรรมการสภา ยกคนหนึ่งขึ้นเป็นประธานกรรมการ มีหน้าที่รับเรื่องราวอันจะพึงยื่นแก่ เจ้าคณะจังหวัด นำเรื่องนั้นเข้าปรึกษาในกรรมการสภา ออกคำสั่งตามตกลงอย่างไรในชื่อ กรรมการสภาและเรียนเจ้าคณะผู้ใหญ่หรือผู้แทนเหนือเจ้าคณะจังหวัด ให้กรรมการสภามี เลขานุการรูปหนึ่งจะเป็นภิกษุในกรรมการหรือนอกกรรมการสภาก็ได้ เลขานุการที่เป็นกรรมการ สามารถออกความเห็นได้ เลขานุการนอกกรรมการสภาไม่สามารถออกความเห็นได้ กิจการ อันจะพึงสั่งในหน้าที่เจ้าคณะจังหวัดให้ยกขึ้นปรึกษาในกรรมการสภา ตกลงกันอย่างไรให้ประธาน- กรรมการออกคำสั่งในนามกรรมการสภา ในข้อปรึกษาถ้ากรรมการมีความเห็นต่างกันให้ถือ เอาข้างมากเป็นประมาณ แต่ไม่น้อยกว่า 3 รูป ถ้าคะแนนเท่ากันให้เจ้าคณะมณฑลหรือผู้แทน หรือเจ้าคณะปักษ์เป็นผู้ชี้ขาด ให้กรรมการสภาเลือกวัดใดวัดหนึ่งเป็นที่ประชุมปรึกษา ถ้ากรรมการ

²⁷ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การคณะสงฆ์ หน้า 76.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 98-102.

²⁹ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 4 พ.ศ. 2459, หน้า 119 และ 124.

ว่างให้กรรมการผู้เหลือประชุมเลือกให้เต็มจำนวน เลือกได้ผู้ใดจึงมีใบบอกกราบทูลพระอนุมัติ สมเด็จพระมหาสมณะ³⁰

5. ระเบียบเกี่ยวกับหนังสือสุทธิ หนังสือสุทธิตือหนังสือที่เจ้าอาวาสออกให้กับภิกษุ สามเณรผู้ลาออกจากวัด เพื่อไปอยู่ที่อื่นหรือเพื่อเดินทาง หนังสือสุทธิมี 2 ประเภท คือ ออกเจาะจงถึงผู้รับและออกเป็นกลาง ถ้าหากภิกษุสามเณรจะออกไปอยู่วัดอื่นควรใช้แบบ เจาะจงถึงผู้รับ แต่ถ้าเป็นการเดินทางไปชั่วคราวแล้วกลับมาวัดเดิม ควรออกหนังสือสุทธิ แบบเป็นกลาง ในหนังสือสุทธิควรแสดงรายละเอียดเกี่ยวกับภิกษุผู้ถือ เช่นชื่ออะไร อุปสมบท ที่ไหน ใครเป็นอุปัชฌายะ ชื่อวัดที่จากไป เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีข้อกำหนดเกี่ยวกับการที่ เจ้าอาวาสจะรับภิกษุสามเณรผู้ถือหนังสือสุทธิมาไว้ในวัด

6. ได้กำหนดแบบฟอร์มสำหรับหนังสือสุทธิและแบบใบตั้งเจ้าคณะ แขวงเพื่อเป็นหลักฐาน ในการแต่งตั้ง อันเป็นการนำเอาระเบียบบริหารตามแบบราชการฝ่ายอาณาจักรเข้ามาใช้

การจัดระเบียบสมณศักดิ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงกำหนดระเบียบใหม่ ดังนี้

1. ทำเนียบสมณศักดิ์ จัดแบ่งออกเป็น 2 อย่างคือ เป็นฐานันดร (ยศ) และ เป็นตำแหน่ง (หน้าที่) ในส่วนของฐานันดรได้ทรงรวมพระราชคณะเปรียญ พระราชาคณะ สมณะและพระราชาคณะยกเข้าเป็นชั้นเดียวกันเรียกว่าพระราชาคณะสามัญ จะต่างกัน ในตำแหน่งหน้าที่ ในส่วนของตำแหน่ง (หน้าที่) ทรงจัดเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายบริหาร สำหรับ ปกครองรองคณะกับฝ่ายข้อยุติสำหรับการเล่าเรียนในทางพุทธศาสนา

อาจกล่าวได้ว่าการปรับปรุงระเบียบบริหารการปกครองภายในคณะสงฆ์ในด้านต่าง ๆ นี้เป็นการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของพระสงฆ์ในระดับต่าง ๆ ภายใต้กฎระเบียบตำแหน่งหน้าที่ ที่สัมพันธ์กับยศ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่นอกเหนือไปจากความสัมพันธ์ที่ปรากฏในพระราชนบัญญัติ

³⁰ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การคณะสงฆ์, หน้า 104.

ตารางที่ 6 (ต่อ)

ฐานันดรแห่งภิกษุ	
17. (ก) พระครูพัดหน้านางพันสักหลาดปัก (ข) พระอาจารย์พัดพันแพรบักเลื่อม 18. (ก) พระครูพัดหน้านางพันอัครลัคเย็บ (ข) พระฐานานุกรมพัดหน้านางพันอัครลัคเย็บ 19. (ก) พระฐานานุกรมไม่มีพัดยศ (ข) เจ้าอธิการ (ค) พระอุปัชฌายะ 20. พระอธิการ 21. พระพิธีกรรม	ได้แก่พระครูรองคู่สวด และพระครูสังข์ ได้แก่พระผู้อุปการะโรงเรียนหนังสือไทย ได้แก่พระครูเจ้าคณะแขวง ไม่มีราชทินนาม และพระครูสมุห์ พระครูใบฎีกา ได้แก่พระสมุห์ พระใบฎีกา ได้แก่พระฐานานุกรมของพระครูเจ้าคณะหัวเมือง ได้แก่เจ้าคณะหมวดหัวเมือง ได้แก่พระอุปัชฌายะ ไม่มีสมณศักดิ์ ได้แก่เจ้าอาวาสไม่มีสมณศักดิ์
ตำแหน่งพระภิกษุ	
1. สกตสังฆปริณายก 2. มหาสังฆนายก หรือเจ้าคณะใหญ่ 3. สังฆนายก หรือเจ้าคณะรอง	
ฝ่ายบริหาร	ฝ่ายปริยัติ
4. เจ้าคณะมณฑล 5. รองเจ้าคณะมณฑล 6. เจ้าคณะเมือง (เจ้าคณะแขวงใน กรุงเทพฯ และปลัดคณะนับในชั้นนี้) 7. รองเจ้าคณะเมือง 8. เจ้าคณะแขวง (เจ้าคณะหมวดใน กรุงเทพฯ นับในชั้นนี้) 9. รองเจ้าคณะแขวง 10. เจ้าอาวาส 11. รองเจ้าอาวาส	คณาจารย์เอก คณาจารย์โท คณาจารย์ตรี อาจารย์ใหญ่ อาจารย์รอง

ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ภายในคณะสงฆ์ยังเป็น การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างธรรมยุติกนิกายกับมหานิกาย แน่นว่าจะอยู่ภายใต้เงื่อนไขของ ระเบียบและกฎเกณฑ์ก็ตาม กล่าวคือ ตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ได้กำหนดให้มีการปกครองลั่นกันตามลำดับชั้น พระสงฆ์ทั้งมหานิกายและธรรมยุติกนิกาย ย่อมอยู่ภายใต้การปกครองของพระราชบัญญัติดังกล่าว ความสัมพันธ์ของพระสงฆ์ทั้งสองนิกาย จึงเป็นลักษณะทางการ นอกจากนี้จากการจัดระเบียบทำเนียบของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ยังเป็นการเสริมความสัมพันธ์ระหว่างฐานันดร (ยศ) กับตำแหน่ง (หน้าที่) กับการปกครองของคณะสงฆ์ เช่น เจ้าคณะแขวง อันเป็นตำแหน่ง (หน้าที่) ทาง ฝ่ายบริหารจะเทียบได้กับคณาจารย์ตรีอื่นเป็นตำแหน่ง (หน้าที่) ทางฝ่ายปริยัติจะมีฐานันดรคือ พระครูพิศุคตาทนแพเรียม ส่วนเจ้าอาวาสซึ่งเป็นตำแหน่ง (หน้าที่) ทางฝ่ายบริหาร เทียบได้ คือ อาจารย์ใหญ่ ซึ่งเป็นตำแหน่งทางฝ่ายปริยัติจะมีฐานันดรเป็นพระอธิการ เจ้าคณะแขวง ทำหน้าที่ปกครองเจ้าอาวาส เจ้าคณะแขวงจึงมีฐานันดรที่สูงกว่าเจ้าอาวาส นอกจากนี้คณะ แขวงยังมีนิตยภัตรสูงกว่าเจ้าอาวาสอีกด้วย จะเห็นได้ว่า ฐานันดรจะสัมพันธ์กับตำแหน่ง และ สัมพันธ์กับอัตรนิตยภัตรที่จะได้รับ ซึ่งจะมีส่วนส่งเสริมในการปกครองคณะสงฆ์ พระสงฆ์จึง ย่อมที่จะอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ดังกล่าว แต่จากการที่ได้มีข้อกำหนดยกเว้นให้ธรรมยุติกนิกาย ไม่ขึ้นอยู่กับความปกครองของนิกายอื่นตามมาตรา 3 และ 22 ในพระราชบัญญัติลักษณะปกครอง คณะสงฆ์ ร.ศ. 121 นี้ทำให้ความสัมพันธ์ภายในคณะสงฆ์ระหว่างธรรมยุติกนิกายกับมหานิกาย มีลักษณะที่ธรรมยุติกนิกายมีบทบาทในการปกครองมหานิกายได้ แต่มหานิกายมีอำนาจที่จะปกครอง ธรรมยุติกนิกาย

บทบาทของธรรมยุติกนิกายต่อการจัดระเบียบวัตรปฏิบัติของคณะสงฆ์

จากแนวความคิดที่เป็นหลักการ ของธรรมยุติกนิกาย ที่เน้นการกลับไปสู่ความถูกต้อง ตามพระไตรปิฎก (คงได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 3) จะสะท้อนปรากฏในบทบาทของธรรมยุติก- นิกายทางด้านการจัดระเบียบวัตรปฏิบัติของคณะสงฆ์ กล่าวคือ ในระยะภายใต้การนำของ วชิรญาณมิกษุ จะปรากฏบทบาทการการจัดระเบียบวัตรปฏิบัติที่ได้ผ่านการพิจารณาแล้วว่าเป็นข้อเสนอ ของพระพุทธเจ้า³¹ และเป็นสิ่งที่เคยปฏิบัติกันมาแต่สมัยพุทธกาล เช่น การถือบาตร การบรพชา การทำวัตรทั้งเช้า-เย็น การรับฝักลินี สีม่า การประกอบพิธีวิสาขบูชาและมาฆบูชา และ

³¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "กาถาสรรเสริญพระธรรมวินัย" ใน ประชุม พระราชนิพนธ์ภาควาสีในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 67-8.

การตักบาตรน้ำผึ้งในอุตุสารท เป็นต้น ดังจะเห็นได้จาก การรับผ้ากฐินนั้นจะต้องมีลักษณะตรงตามพุทธบัญญัติ ด้วยการชั่งกะตักเก็บข้อมและถวายพระให้เสร็จภายในวันเดียว³² หรือในเรื่องของสีมาจะต้องมีลักษณะตามสีมาที่ปรากฏในพุทธบัญญัติ ดังพระราชนิพนธ์ของวชิรญาณภิกษุเรื่องสีมาวิจารณ์³³ บทบาทของธรรมยุติกนิกายในระยะนี้จึงเป็นบทบาทเฉพาะภายในเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากเป็นระยะแรกเริ่มสถาปนา ประกอบกับขาดอำนาจในทางปกครอง คณะสงฆ์ และการขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในระยะนี้ยังไม่เป็นที่แพร่หลาย ที่สำคัญขาดอำนาจ ในทางการเมืองสนับสนุน กล่าวคือ ตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์มิได้ให้การสนับสนุนธรรมยุติกนิกายอย่างเต็มที่ แต่ก็มีได้ชักชวนการดำเนินกิจกรรม แม้ว่าจะพระองค์จะไม่ทรงเห็นด้วยกับการครองผ้าของธรรมยุติกนิกายก็ตาม

ต่อมาเมื่อวชิรญาณภิกษุเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้วนั้น ธรรมยุติกนิกายอยู่ภายใต้การนำของกรมหมื่นบวรรังษีสूरियพันธ์ (ต่อมาทรงได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาบวรเรศวรียาลงกรณ์) บทบาททางด้านการจักระเบียบวัตรปฏิบัติของคณะสงฆ์ยังคงเป็นเรื่องเฉพาะภายในคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย แม้ว่าจะได้รับความสนับสนุนทั้งทางด้านการเมืองและอำนาจ ในการปกครองคณะสงฆ์ กล่าวคือ กรมหมื่นบวรรังษีสूरियพันธ์ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะรองคณะกลาง ซึ่งมีอำนาจรองลงมาจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้ความสนับสนุนธรรมยุติกนิกายอย่างจริงจัง จนทำให้ธรรมยุติกนิกายสามารถที่ขยายตัวออกไปทั้งในกรุงเทพฯ หัวเมืองและประเทศราช (ดังปรากฏในตารางที่ 2) ในลักษณะเช่นนี้ทำให้ธรรมยุติกนิกายสามารถที่จะขยายบทบาททางด้านการจักระเบียบวัตรปฏิบัติของคณะสงฆ์โดยทั่ว ๆ ไปได้ แต่ก็ปรากฏว่ามีได้เป็นเช่นนั้นธรรมยุติกนิกายยังคงมีบทบาทเฉพาะภายในตนเองเท่านั้น ทั้งนี้เป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่สามารถที่จะใช้พระราชอำนาจของพระองค์เข้ามาปฏิรูปคณะสงฆ์ทั้งหมดได้ ด้วยอาจจะทำให้เกิดความขัดแย้งกับคณะสงฆ์ อันจะมีผลกระทบกระเทือนเสถียรภาพแห่งอำนาจของพระองค์ได้

³²"ปริกขารกถา เล่ม 1" หอสมุดวชิรญาณ หมวคธรรมคดี หมู่พระวินัย แปลร้อย เลขที่ 20 ฐี 107 มัดที่ 85.

³³พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "สีมาวิจารณ์" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 363-425.

อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงนำเอาแนวความคิดของ ธรรมยุติกนิกายเข้ามาใช้ในการจัดระเบียบวัตรปฏิบัติของคณะสงฆ์ให้เป็นระเบียบเดียวกัน สำหรับที่จะปฏิบัติใช้ในพระราชวัง คือ การทำสังฆทาน โดยกำหนดให้พระสงฆ์ทุกพระอาราม รู้เกี่ยวกับการถวายปาฏิภุคสิกทาน และสังฆัตทาน ที่ได้ผลัดเปลี่ยนเวรเข้าไปบิณฑบาตในพระราชฐานให้สวดสมมติภักตาทเทศกะให้เสร็จด้วย ญัตติหุติยกรรมวาจา โดยบรมพุทธานุญาตในท้ายเสนาชนธ์³⁴ ส่วนการกรณินั้นได้มีการแก้ไขในส่วนของพระราชาขุติศการปฏิบัติเมื่อสวดพระกรณิน และการรับเมื่อพระสงฆ์ถวายอภิเรก³⁵ นอกจากนี้แล้วยังกำหนดพระราชาพิธีต่าง ๆ ที่เคยปฏิบัติในธรรมยุติกนิกาย เช่น พระราชาขุทสดวายผ้าจำพรรษา พระราชาขุทสดักบาตรน้ำผึ้ง³⁶ เป็นต้น

ธรรมยุติกนิกายจะมีบทบาทต่อการจัดระเบียบวัตรปฏิบัติต่อคณะสงฆ์อย่างแท้จริงเมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงได้รับการสถาปนาให้ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงใช้พระราชาขานาจในนามของสมเด็จพระสังฆราชจัดระเบียบวัตรปฏิบัติภายในคณะสงฆ์ทั้งหมด ทั้งในส่วนของธรรมยุติกนิกายและมหานิกาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการจัดระเบียบการครอบผ้าของทั้งสองนิกายให้มีระเบียบแบบแผนที่แน่นอน

กล่าวคือ มีพระมหานิกายบางส่วนหันมานิยมการห่มผ้าแบบธรรมยุติกนิกาย โดยเฉพาะในแถบหัวเมือง เช่น ในมณฑลราชบุรี ชุมพร นครสวรรค์ ปราจีนบุรี³⁷ ซึ่งแต่เดิมการครอบผ้าแบบธรรมยุติกนิกายของพระมหานิกายมีเฉพาะบางรูปบางองค์เท่านั้น ดังกรณีของพระญาณสมโพธิ (เต็ม) วัฒนากลาง พระธรรมไตรโลก (ทอง) วัดราชโอรส สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (แสง) วัดราชบูรณะ³⁸ ต่อเมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

³⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 2, หน้า 22-25.

³⁵ "การสวดพระกรณิน" หอสมุดวชิรญาณ หมู่งคหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 102.

³⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธี 12 เดือน, หน้า 146.

³⁷ แดงการณคคณะสงฆ์ เล่ม 2, พ.ศ. 2457, หน้า 365.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 357-8.

ปรากฏว่าพระมหานิกายนิยมหม่มแหวกมากขึ้น คงจะเห็นได้จากเมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงออกไปจัดการคณะในหัวเมืองปักษ์ใต้ พระองค์ทรงพบว่า มีพระมหานิกายหม่มแหวกมากขึ้น³⁹ และที่ปรากฏในรายงานของเจ้าคณะมณฑลที่ออกไปตรวจการคณะ⁴⁰ แม้ว่าจะสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงทราบถึงการหม่มแหวกของพระมหานิกายก็ตามก็มิได้จัดการแต่อย่างใด ทั้งนี้ทรงดำริว่า "ไม่ใช่หน้าที่ของข้าพเจ้าจะพึงดำริ"⁴¹

สาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระมหานิกายในสมัยรัชกาลที่ 5 หม่มแหวกมากขึ้น ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเกิดจากการเสด็จตรวจการคณะสงฆ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งจะเป็นการเผยแพร่ธรรมยุติกนิกาย ดังเช่นในกรณีของวัดหัวหิน (วัดอัมพาราม) เปลี่ยนมาหม่มครองผ้าบิณฑุกบวบไปทางซ้ายโดยคำแนะนำของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสเมื่อครั้งพระองค์เสด็จตรวจการคณะสงฆ์ในพ.ศ. 2459⁴² นอกจากนี้แล้วยังสืบเนื่องมาจากความเจริญก้าวหน้าในวิทยาการการพิมพ์ ทั้งนี้ได้มีการพิมพ์หนังสือ อนุสสิขาวัดณาแพร่หลายขึ้น พระมหานิกายตามหัวเมืองเห็นชอบจึงได้หม่มตามกันแพร่หลาย⁴³ แต่สำหรับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่าเป็นเพราะ

³⁹สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ระยะทางสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ เสด็จตรวจการคณะสงฆ์หัวเมืองชายทะเลตะวันตก, หน้า 28.

⁴⁰"รายงานการคณะสงฆ์และการศึกษา" หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ศ.ธ. 47.

⁴¹แถลงการคณะสงฆ์ เล่ม 3 พ.ศ. 2458, หน้า 358.

⁴²พระศีลวัตรวิมล (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระศีลวัตรวิมล ณ วัดหัวหิน อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ วันเสาร์ที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2526) (กรุงเทพมหานคร: บพิธการพิมพ์, 2526), หน้า 87.

⁴³สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การคณะสงฆ์, หน้า 279-

- ก. ผู้ใหญ่ในมหรานิกายไม่ชำนาญในพระวินัยพอเพื่อจะชี้แจงให้พระในนิกายเดียวกันเชื่อถือ บางที่ตนเองชอบใจอย่างนั้นเสียด้วยซ้ำ
- ข. การห่มอย่างธรรมยุตสะควกกว่า นี้เป็นธรรมคานำให้กลายพระมหรานิกายในลังกาซึ่งสืบเชื้อสายจากพระมหรานิกายในนี้ก็กลายเป็นห่มแหวกแล้ว
- ค. ในเวลานี้ แขนบอย่างที่เราเรียกในภาษาอังกฤษว่าแพชั่นอยู่ ข้างธรรมยุต ผู้ไม่เพ่งว่าถูกหรือว่าสะควก ยังเห็นเข้าที่ก็ได้ในพวกนี้มีพระหนุ่ม ๆ เป็นพัน⁴⁴

ในระยะต่อมาเมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงได้รับการสถาปนาให้ดำรงตำแหน่ง สมเด็จพระสังฆราช จึงได้ทรงวางระเบียบในการห่มผ้าของพระมหรานิกาย โดยการประชุมพระเถระฝ่ายมหรานิกาย 19 รูป ในจำนวนนี้มีเพียง 2 รูปเท่านั้น คือพระหิมลธรรม (เจ้าคณะรองหนเหนือ) และพระเทพเวที (เจ้าคณะมณฑลอุดร) ที่พอใจจะห่มแบบเดิม ส่วนอีก 17 รูปนั้นพอใจที่จะห่มแหวก⁴⁵ และปรากฏว่าตกลงให้มีการห่มผ้าทั้งแบบเดิมและห่มแหวก โดยกำหนดระเบียบข้อบังคับดังต่อไปนี้

"ระเบียบห่มผ้าของพระมหรานิกายตามแบบเดิม

ก. ห่มเข้าบ้าน ห่มอุตราสงค์จีวรเจดียงบ่า วัตถุประสงค์ออกข้างในห่มสังฆาฏิกุลมสองบ่า เดิมม้วนลูกบวบทางขวา เปลี่ยนเป็นม้วนทางซ้าย ชักลูกบวบขึ้น หนีบไว้ที่รักแร้ซ้าย เอาริมจีวรปกบ่าซ้าย ให้ซ้ายลูกบวบปกแขนซ้าย เอามือขวาสอดทางด้านล่างแห่งจีวร แต่พระมหรานิกายในทุกวันนี้ ไม่ค่อยได้ห่มคองข้างในเสียแล้ว ถ้าจะไม่ห่มคองข้างใน ให้ซ่อนผ้าอุตราสงค์เป็นชั้นในสังฆาฏีเป็นชั้นนอก ห่มคลุมหนีบลูกบวบโดยวิธีอย่างนั้น

ข. ไปอารามก็ดี เดินป่าก็ดี ห่มชั้นเดียวแต่อุตราสงค์ก็ได้ ห่มคลุมหนีบลูกบวบโดยวิธีอย่างนั้น

⁴⁴สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การคณะสงฆ์, หน้า 280.

⁴⁵แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2, พ.ศ. 2457, หน้า 364.

ก. ในอารามห่มคอง ปิดบ่าซ้าย เปิดบ่าขวา ด้วยวิธีจับผ้าพับลงมาพอดี ซักชายข้างหนึ่ง โอบหลัง สอดรักแร้ขวา โอบหน้าอกขึ้นไปทางบนบ่าซ้าย เอาชายที่จับไว้- พาดลงบนบ่าซ้าย ให้ห้อยลงทั้งสองข้าง คาคบระคคอก แต่พระมหานิกายในทุกวันนี้ ห่มคองม้วนลูกบวบเป็นพื้น เว้นไว้แต่ในเวลาทำวินัยกรรม ทำพิธีและสมาคมใหญ่จะใช้ห่มม้วน ลูกบวบก็ได้ แต่เปลี่ยนม้วนทางซ้าย ซักขึ้นพาดบนบ่าซ้ายให้ชายห้อยลงข้างหลัง

ข. ในเวลาทำวินัยกรรม ทำพิธี และสมาคมใหญ่ พาดสังฆาฏิรูประคคอก
ระเปียห่มผ้าของพระมหานิกายผู้ห่มแหวก

ก. ห่มเข้าบ้าน ซ้อนผ้าอุตราสงค์เป็นชั้นใน สังฆาฏิเป็นชั้นนอก ห่มคลุม สองบ่า ม้วนลูกบวบเข้ามาข้างซ้าย ซักลูกบวบขึ้นพาดบ่าซ้าย ตัวตกลงมาชอกแขนเบื้องบน พาดไว้บนแขนเบื้องล่าง มือขวาแหวกลูกบวบออกมา กลัดคุมที่ชายล่าง

ข. ไปวัดก็ดี เดินป่าก็ดี ห่มชั้นเดียวแต่อุตราสงค์ก็ได้ ห่มคลุมสองบ่าโดยวิธีอย่างนั้น

ก. ในอารามห่มคอง ปิดบ่าซ้าย เปิดบ่าขวา ม้วนลูกบวบทางซ้าย ซักขึ้น พาดบนบ่าซ้าย ให้ชายห้อยลงข้างล่าง

ข. ในเวลาทำวินัยกรรม ทำพิธีและสมาคมใหญ่ พาดสังฆาฏิไม่คาคบระคคอก เว้นไว้ในบางคราว (ให้ผ่อนผันเข้าหากันระหว่างใช้ระคคอกกับไม่ใช้ระคคอก ฝ่ายใดมากให้ อนุวัติตามฝ่ายนั้น"⁴⁶

พระมหานิกายรูปใดที่จะห่มแหวกต้องมาจกทะเบียน ไว้ที่เจ้าคณะ ในกรุงเทพฯ จกทะเบียน ที่เจ้าคณะแขวง ในหัวเมือง จกทะเบียนที่เจ้าคณะเมือง ทั้งนี้ผู้รับจกทะเบียนจะ ไม่เป็นผู้อนุญาต โดยมีกฎเกณฑ์ในการพิจารณาว่าผู้ขออนุญาตนั้นรู้จักนิยมในอภิธรรมหรือไม่ มารยาทและ ขนบธรรมเนียมพหุหรือไม่ ถ้าพร้อมกันทั้งวัดให้จกทะเบียนเป็นวัด ถ้าไม่ก็ให้จกทะเบียนเฉพาะบุคคล

⁴⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การคณะสงฆ์, หน้า 314-

การที่ให้กะเบียนั้นเพื่อเป็นการมิให้พระห่มผ้าสัปถลับ คือห่มหมิ่นบ้าง ห่มแหวกบ้าง และห้ามมิให้กลับห่มผ้าเอาตามลำพังได้กำหนดโทษโดยดียวว่า "มีผิดต่อการปกครอง ให้เจ้าคณะลงทัณฑ์-กรรมที่ปรับให้ทำการงานโดยสมควร พอ เช็ดหลายวันไว้แต่ห่มให้ที่ไม่เปิดเผย"⁴⁷

อย่างไรก็ตาม ความพยายามของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสในการวางระเบียบการครองผ้าของพระมหานิกายไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องจากมีพระบางสำนักไม่ยอมใช้ระเบียบในพระมหาสมณวินัจฉัย และพระเถระบางรูปได้ยื่นหนังสือขออนุญาตเพื่อได้ห่มตามระเบียบที่ได้เคยใช้มา⁴⁸ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงอนุมัติให้เลิกใช้ระเบียบครองผ้าของพระมหานิกายผู้จะยังครองหมิ่นลูกบวบข้อ 12 ตอน ก. ถึงตอน ข. ข้อ 16 ข้อ 17 เฉพาะพระมหานิกายครองหมิ่นลูกบวบ และข้อ 25 เฉพาะสามเณรในวัดที่ภิกษุครองหมิ่นลูกบวบ⁴⁹ ทั้งนี้เพราะทรงเห็นว่า การครองผ้าเป็นแต่ลัทธิอย่างหนึ่ง ไม่สมควรจะบังคับฝืนน้ำใจ⁵⁰ การที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสไม่ทรงใช้อำนาจบังคับให้พระมหานิกายห่มแหวก เพราะจะทำให้ "เสียความเชื่อถือของพระมหานิกาย อันมีในอาตมาอยู่คนัน"⁵¹ และจะทำให้เกิดความเคียดแค้น แต่หาความจำเป็นจะทำได้⁵² และที่สำคัญในพระสูตรมิได้ระบุว่าการห่มผ้าเป็นอย่างใด⁵³

จะเห็นได้ว่าการที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงจัดระเบียบการครองผ้าของพระมหานิกายนอกจากเพื่อให้เป็นแบบอย่างเดียวกันแล้ว ยังเป็นความพยายามของพระองค์ที่จะรวมธรรมยุติกนิกายและมหานิกาย ดังจะสังเกตได้จากข้อกำหนดระเบียบการครองผ้าของพระมหานิกาย แม้ว่าจะอนุโลมให้ห่มแบบเดิม แต่ก็ได้ใช้วิธีการบางอย่างของธรรมยุติกนิกายเข้าไป

⁴⁷ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2, พ.ศ. 2457, หน้า 355-356.

⁴⁸ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 3, พ.ศ. 2458, หน้า 326.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 328-330.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁵¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การคณะสงฆ์, หน้า 283.

⁵² เรื่องเดียวกัน.

⁵³ โปรดดูในสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข, เล่ม 2 กัณฑ์ที่ 2 บริหารบริโศกกาของภิกษุ.

ใช้ด้วย เช่น การบิดลู่กบวไปทางซ้ายตามแบบของ ธรรมยุติกนิกาย อันเป็นวิธีการหนึ่งที่จะ
 ค่อย ๆ ลดความแตกต่างในการห่มผ้าของทั้ง 2 นิกาย ทั้งนี้สมเด็จพระมหาพรยาชริญาณฯ
 ทรงใช้วิธีการห่มผ้าของ ธรรมยุตเป็นหลักในการที่จะปรับวิธีการห่มผ้าของมหานิกายเข้าหา แต่
 ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรเพราะยังมีพระมหานิกายบางส่วนยังคงห่มผ้าตามแบบเดิม ในขณะที่
 ที่บางส่วนห่มแหวกตามแบบธรรมยุต (เรียกว่าพระมหานิกายแปลง) ซึ่งสมเด็จพระมหา-
 พรยาชริญาณฯ ทรงเห็นว่าพวกหลังนี้จะเป็นผู้ที่ "อาจจูงพระนิกายเดียวกันให้ติดตามกันขึ้นได้เร็ว"⁵⁴
 แม้ว่าสมเด็จพระมหาพรยาชริญาณฯ ไม่ประสบผลสำเร็จในการจัดระเบียบการครองผ้าของ
 พระมหานิกายให้เป็นแบบอย่างเดียวกันได้ก็ตาม แต่เป็นการสะท้อนถึงแนวความคิดของพระองค์
 ในเรื่องของความถูกต้อง โดยที่ทรงเห็นว่าธรรมยุติกนิกายมีวัตรปฏิบัติที่ถูกต้อง ทำให้ทรงใช้
 แบบการห่มผ้าแบบธรรมยุตเป็นหลักที่จะให้การห่มผ้าแบบมหานิกายปรับเข้าหา ซึ่งเป็นสาเหตุ
 หนึ่งที่ทำให้การจัดระเบียบการครองผ้าของมหานิกายไม่ประสบผลสำเร็จ

นอกจากจะได้มีการจัดระเบียบวัตรปฏิบัติในเรื่องของการห่มผ้าของพระมหานิกายแล้ว
 ยังได้จัดระเบียบการตั้งอุปัชฌายะโดยการกำหนดระเบียบของการตั้งอุปัชฌายะทั้งกำหนดเขต
 อุปัชฌายะให้ชัดเจน ทั้งนี้เนื่องจากมีพระสงฆ์ประพฤตินิดไม่เหมาะสมกับสมณรูป เช่น สูบฝิ่น
 สูบกัญชา กินข้าวค้ำเช้า และเล่นเบี้ยเล่นโป ทำอนาจารต่าง ๆ ตลอดจนอาศัยพระศาสนา
 เป็นเครื่องมือหาเงิน⁵⁵ สาเหตุหนึ่งเกิดจากพระอุปัชฌายะบุคคลที่จะมาบวชโดยไม่ได้ตรวจสอบ
 เสียก่อนที่จะทำการบรรพชาให้ และที่สำคัญที่ได้มีการกำหนดระเบียบการตั้งอุปัชฌายะของ
 สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส⁵⁶ นี้จะเป็นการตั้งอำนาจการตั้งอุปัชฌายะจาก
 ที่เคยอยู่ในอำนาจของกระทรวงธรรมการ (ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)
 ให้มาอยู่ในอำนาจของคณะสงฆ์ อันเป็นทางหนึ่งที่จะสะดวกแก่การปกครองคณะสงฆ์ ทั้งนี้เป็น
 เพราะว่าการที่อุปัชฌายะได้รับการแต่งตั้งจากกระทรวงธรรมการ ทำให้พระอุปัชฌายะเข้าใจ

⁵⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การคณะสงฆ์, หน้า 282.

⁵⁵ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 3 จ.ศ. 1238, หน้า 10.

ว่าตนขึ้นตรงต่อกระทรวงธรรมการ ไม่เกรงกลัวเจ้าคณะและเจ้าหน้าที่ในหัวเมือง⁵⁶ ดังนั้น พระองค์จึงได้ทรงออกประกาศตั้งอุปัชฌายะเสียใหม่โดยให้เป็นหน้าที่ของเจ้าคณะในท้องถิ่น แต่การตั้งอุปัชฌายะนั้นจะต้องได้รับอนุมัติจากเจ้าหน้าที่ในราชการด้วย และสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ มีสิทธิที่จะตั้งอุปัชฌายะรูปใดรูปหนึ่งได้⁵⁷ นอกจากนี้แล้วยังได้กำหนดบทลงโทษแก่พระอุปัชฌายะที่บรรพชาอุปสมบทแก่คนต้องห้ามหรืออุปสมบทนอกเขตอีกด้วย⁵⁸ นอกจากนี้ยังมี การกำหนดคุณสมบัติของกุลบุตรผู้ที่จะบรรพชาอุปสมบทโดยละเอียด⁵⁹ ซึ่งนอกจากจะเป็นการ ป้องกันมิให้พระสงฆ์ประพฤติผิดไม่สมกับสมณรูปด้วยการรับเอาคนไม่ดีเข้ามาในพุทธศาสนา เช่น กำหนดคุณสมบัติผู้บรรพชาว่าต้องไม่เป็นนักเลง ไม่สูบบุหรี่ และยังเป็น การป้องกันมิให้พลเมือง อาศัยการบวชเพื่อหลบหนีจากอำนาจของฝ่ายอาณาจักร ดังจะเห็นได้จากที่กำหนดไว้ว่าห้าม บุคคลที่ทำความผิดหลบหนีคดีอาชญาแผ่นดิน คนหลบหนีราชการและคนที่มีคดีค้างในศาล ทำการ บรรพชาอุปสมบท เป็นต้น

ส่วนการกำหนดเขตอุปัชฌายะนั้นกำหนดตามเขตด้วยตำแหน่งของพระภิกษุ เช่น อุปัชฌายะเป็นเจ้าคณะหมวด มีสิทธิอุปสมบทได้ในวัดที่ขึ้นในหมวดของตน การกำหนดเขต อุปัชฌายะนั้นนอกจากจะเป็นการป้องกันมิให้มีการอุปสมบทกับบุคคลที่ไม่ได้รับอนุญาตจาก เจ้าหน้าที่แล้ว ยังเป็นทางหนึ่งในการควบคุมปกครองคณะสงฆ์ เพราะบางที่เจ้าอาวาสกระด้าง- กระเดื่องต่อเจ้าคณะในท้องถิ่น พอใจหาอุปัชฌายะนอกมาให้อุปสมบทในวัดของตน⁶⁰

⁵⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การคณะสงฆ์, หน้า 233-234.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 240.

⁵⁸ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 1 พ.ศ. 2456, หน้า 151-2.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 152-154.

⁶⁰ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 4 พ.ศ. 2459, หน้า 76.

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ธรรมเนียมปฏิบัติภายในได้ขยายบทบาทภายในคณะสงฆ์เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งมีบทบาทในการจัดระเบียบวัตรปฏิบัติคณะสงฆ์ทั้งหมดในระยะภายใต้การนำของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส หลังจากที่พระองค์ดำรงตำแหน่ง สมเด็จพระสังฆราช ทั้งที่ผู้นำธรรมเนียมปฏิบัติภายในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับความสนับสนุนอย่างมากจาก พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ เช่นเดียวกับในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ธรรมเนียมปฏิบัติภายในช่วงสองรัชกาลดังกล่าว ไม่สามารถที่จะเข้ามามีบทบาทต่อการจัดระเบียบ วัตรปฏิบัติของคณะสงฆ์ทั้งหมดได้ ด้วยเหตุที่มีข้อจำกัดจากเงื่อนไขแวดล้อม จนกระทั่งถึง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งสภาพการณ์เปลี่ยนแปลงไป พระมหากษัตริย์ จึงทรงปล่อยให้คณะสงฆ์ปกครองตนเองโดยสมบูรณ์ จากการมีอำนาจปกครองคณะสงฆ์โดย สมบูรณ์ทำให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสแห่งธรรมเนียมปฏิบัติภายในสามารถ กำหนดระเบียบการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์ ตลอดจนข้อปฏิบัติต่าง ๆ สำหรับพระสงฆ์ ทั้งที่ราชอาณาจักรทั้งพระสงฆ์ธรรมเนียมปฏิบัติภายในและมหานิกาย

บทบาทของธรรมเนียมปฏิบัติต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์

บทบาทต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์โดยธรรมเนียมปฏิบัติภายในในแต่ละช่วงจะแตกต่างกันไป ทั้งนี้ในระยะแรกของการสถาปนาจนตลอดสมัยภายใต้การนำของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส บทบาทของธรรมเนียมปฏิบัติภายในจะเป็นเรื่องเฉพาะภายในนิกายเท่านั้น แต่ธรรมเนียมปฏิบัติภายในจะค่อย ๆ มีบทบาทต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงดำรงตำแหน่งเจ้าคณะธรรมยุตและตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชตามลำดับ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากสภาพความเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ในสังคม ภายใต้การปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้มีการขยายตัวในระบบบริหารราชการสมัยใหม่ ซึ่งต้องการบุคลากรที่มีความรู้ทางด้านหนังสือ (การเขียน) มากขึ้น และส่งผลให้มีการขยายตัวการจัดการศึกษาออกไปในหัวเมืองต่าง ๆ ดังประกาศจัดการศึกษาหัวเมือง ร.ศ. 117⁶¹ เป็นการเปิดโอกาสให้ธรรมเนียมปฏิบัติภายในเข้ามามีบทบาทต่อ

⁶¹ "ประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง" กฎหมายรัชกาลที่ 5 ร.ศ. 117, หน้า 85.

การจัดการศึกษาของราษฎร์ (ดังจะกล่าวในบทที่ 5)

จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษา

ในระยะแรกของการจัดการศึกษาของธรรมยุติกนิกาย มีลักษณะพิเศษคือ เป็นการปรับปรุงการศึกษาพระปริยัติธรรมเพื่อให้ผู้เรียนสามารถที่จะเข้าใจได้ด้วยตนเอง กล่าวคือ ในขณะที่ชิรญาณภิกษุยังทรงเป็นผู้นำของธรรมยุติกนิกายอยู่นั้นได้ทรงเปลี่ยนวิธีการศึกษาพระปริยัติธรรม โดยเริ่มจากทรงพระราชนิพนธ์คัมภีร์มูลกัจจายนะ (อันเป็นหลักสูตรเบื้องต้นของผู้ที่จะศึกษาพระปริยัติธรรม) ขึ้นใหม่ให้รวบรัดสั้นเข้า เรียกว่าทมาลา⁶² ทั้งนี้เพื่อให้ผู้เริ่มเรียนสามารถที่จะเข้าใจไวยากรณ์ได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้แล้วยังได้ทรงประดิษฐ์อักษรอริยกะขึ้นมาเพื่อใช้สำหรับเขียนภาษาบาลีแทนอักษรขอม โดยหวังว่าอักษรอริยกะนี้จะทำให้ผู้เรียนพระปริยัติธรรมสามารถที่จะเข้าใจอักษรวิธีได้ละเอียดดีกว่าการใช้อักษรขอม อันจะเป็นทางทำให้ผู้เรียนสามารถเรียนได้โดยสะดวก อักษรอริยกะจึงเป็นที่นิยมในสำนักวัดบน⁶³ ซึ่งอาจจะอธิบายได้ว่าการศึกษาที่ชิรญาณภิกษุทรงปรับปรุงวิธีการศึกษาให้มีความง่ายและสะดวกแก่ผู้เรียนนั้นก็ด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้เรียนสามารถศึกษาพระปริยัติธรรมได้ด้วยตนเอง อันจะเป็นแนวทางให้ผู้เรียนสามารถที่จะเข้าใจและพิจารณาในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ตรงตามพุทธวจนะ อันเป็นแนวความคิดของธรรมยุติกนิกายที่มุ่งให้รู้จักใช้ปัญญาพิจารณาอย่างเป็นเหตุเป็นผลเพื่อที่จะเข้าใจในคำสอนของพระพุทธเจ้าด้วยตนเอง แทนที่จะเป็นการท่องจำสืบทอด ๆ กันมา ซึ่งจะทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนได้ง่าย ด้วยวิธีการดังกล่าวนี้จะสอดคล้องกับแนวความคิดของธรรมยุติกนิกายและยังเป็นการช่วยสืบอายุพุทธศาสนาให้ยืนนาน โดยการรักษาความบริสุทธิ์และความถูกต้องในคำสอนของพระพุทธเจ้าอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม การที่ธรรมยุติกนิกายปรับปรุงวิธีการศึกษาพระปริยัติธรรมนี้ ปรากฏว่าวิธีการศึกษาดังกล่าวเป็นที่นิยมแพร่หลายเฉพาะในหมู่ธรรมยุติกนิกายเท่านั้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการที่ธรรมยุติกนิกายมีอิสระในการปกครองตนเอง (ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น) นี้ ทำให้สามารถ

⁶² ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัย (ในงานฉลองครบ 84 ปีมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ 1-5 ตุลาคม 2521) (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521), หน้า 142.

⁶³ ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า 22.

ที่จะดำเนินกิจกรรมภายในของตนเอง ได้โดยไม่ถูกขัดขวางจากอำนาจทางการปกครองของคณะสงฆ์ ประกอบกับการปรับปรุงวิธีการศึกษาคงกล่าวนี้มิได้เป็นการขัดต่อการศึกษาพระปริยัติธรรมแต่อย่างใดเลย แต่เป็นการส่งเสริมให้มีการศึกษาพระปริยัติธรรมได้อย่างกว้างขวางขึ้น อันเป็นการสอดคล้องกับพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงส่งเสริมให้มีการศึกษาพระปริยัติธรรม⁶⁴ ทำให้บทบาทของ ธรรมยุติกนิกายทางด้านการจัดการศึกษา จึงไม่ได้รับการขัดขวาง

อีกประการหนึ่ง แม้นว่าในธรรมยุติกนิกายจะได้มีการปรับปรุงวิธีการศึกษาก็ตาม แต่ก็ยังคงอยู่ในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์โดยทั่วไป นั่นคือ การเรียนการสอนก็ยังเน้นในเรื่องของการศึกษาพระปริยัติธรรม ส่วนการสอบนั้นก็ยังคงแบ่งเป็น 9 ประโยคด้วยวิธีการสอบปากเปล่า โดยมีกำหนด 3 ปีต่อ 1 ครั้ง เป็นการสอบในสนามหลวงร่วมกับฝ่ายมหานิกาย ทั้งนี้ เพราะวาระแรกของการสถาปนาธรรมยุติกนิกาย การขยายตัวและการได้รับการสนับสนุนยังอยู่ในวงจำกัด นอกจากนี้ธรรมยุติกนิกายยังต้องอยู่ในอำนาจการปกครองของคณะสงฆ์ ทำให้วิธานปฏิบัติไม่สามารที่จะจัดระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ขึ้นมาใหม่ได้ และที่สำคัญ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์อยู่ภายใต้ความอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ การดำเนินการเปลี่ยนแปลงใด ๆ จะต้องได้รับความเห็นชอบจากพระมหากษัตริย์ (ให้พระมหากษัตริย์เป็นผู้อุปถัมภ์) ดังจะเห็นได้จากการจัดเปลี่ยนระบบชั้นตอนการสอบพระปริยัติธรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจากเดิมที่มี 3 ประโยคเป็น 9 ประโยค ต้องได้รับความเห็นชอบจากพระมหากษัตริย์ก่อนจึงจะสามารถทำการเปลี่ยนแปลงได้⁶⁵ วิธานปฏิบัติจึงทรงกระทำ การเพียงการปรับปรุงวิธีการศึกษาพระปริยัติธรรมเท่านั้น

กล่าวโดยสรุป ในระยะแรกของการสถาปนาธรรมยุติกนิกายมีบทบาททางด้านการจัดการศึกษาเป็นเรื่องเฉพาะภายในนิกาย โดยการปรับปรุงวิธีการศึกษาพระปริยัติธรรมเพื่อให้

⁶⁴ "เรื่องเชิญประชุมพระราชาคณะ" หอสมุดวชิรญาณ หมู่หมายรับส่ง รัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1198 เลขที่ 1 คู่ 118 ชั้น 1/1 มัดที่ 1.

⁶⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "อธิบายเรื่องการสอบพระปริยัติธรรม" ใน ประชุมพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา, (พระนคร. โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2514), หน้า 242-3.

ผู้ศึกษาสามารถที่จะเข้าใจและเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง โดยผ่านการใช้ปัญญาพิจารณา คำสอนของ พระพุทธเจ้า ซึ่งจะสอดคล้องกับแนวความคิดของธรรมยุติกนิกาย และยังคงอยู่ในจุดมุ่งหมาย โดยส่วนรวมเพื่อเป็นการสืบอายุพุทธศาสนาให้ยั่งยืนต่อไป

แต่จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษา ของ ธรรมยุติกนิกายเริ่มที่จะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เมื่อ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่คณะ ธรรมยุติกนิกายใน พ.ศ. 2435 กล่าวคือ ยังมุ่งเน้นในเรื่อง ของการสืบอายุพุทธศาสนาเหมือน เดิม แต่ก็ได้เปลี่ยนจากการจัดการศึกษาเพื่อตอบสนอง ต่อแนวความคิดของ ธรรมยุติกนิกายในด้าน ความพยายามกลับไปสู่ความบริสุทธิ์ถูกต้องตามหลักการเดิมในพุทธศาสนา มาสู่การจัดการศึกษา เพื่อการดำรงรักษาบทบาทของ ธรรมยุติกนิกายต่อสังคม (เพื่อสนับสนุนการปรับปรุงประเทศให้ ทันสมัยและสนอง ต่อการขยายตัวของ ระบบบริหารราชการสมัยใหม่) ดังจะเห็นได้จาก การจัดการศึกษาของ ธรรมยุติกนิกายมิได้เป็นการศึกษาแต่พระปริยัติธรรมเพียงอย่างเดียว แต่ได้ มีการศึกษาวิทยาการอื่น ๆ อีกด้วย⁶⁶ ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

การที่จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษา ของ ธรรมยุติกนิกายได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ทั้งนี้ด้วยปัจจัยที่สำคัญ 2 ประการคือ

1. สภาพความเปลี่ยนแปลงของสังคม อันเนื่องมาจากการติดต่อกับตะวันตกและการ ปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความเปลี่ยนแปลงของสังคม ดังกล่าวมานี้ทำให้บทบาทของวัดต่อสังคมค่อย ๆ ถูกแทนที่โดยองค์กรอื่น ๆ เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล เป็นต้น นอกจากนี้ความต้องการของ รัฐต่อบุคคลที่ต้องการบุคคลที่มีความรู้เกี่ยวกับหนังสือไทย (การเขียน การอ่าน การใช้ภาษา) มีมากขึ้น และความรู้เกี่ยวกับเลข ภาษาอังกฤษ เพื่อเป็นบุคลากรของ รัฐในระบบบริหารราชการสมัยใหม่ ทำให้การจัดการ ศึกษาของ ธรรมยุติกนิกายเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่เคยมุ่งอยู่เฉพาะเรื่อง ของ ศาสนามาเป็นการ

⁶⁶ ประวัตินามกุฎราชวิทยาลัย, หน้า 9.

มุ่งทั้งทาง ศาสนาควบคู่ไปกับการศึกษาวิชาทางโลกเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพความเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยการปรับปรุงลักษณะรูปแบบ และวิธีการศึกษาของพระสงฆ์ในทุก ๆ ด้าน กล่าวคือ ในด้านการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมได้กำหนดหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมขึ้นมาใหม่ โดยแบ่งออกเป็น 6 ระดับ คือ นักเรียนตรี นักเรียนโท นักเรียนเอก บาเรียนตรี บาเรียนโท บาเรียนเอก⁶⁷ มีการจัดชั้นเรียน กำหนดเวลาเรียนและเวลาสอบที่แน่นอน โดยเฉพาะการจัดสอบจะสอบด้วยวิธีการเขียนอันเป็นการเน้นความรู้และทักษะการใช้ภาษาไทย และการเขียนภาษาไทยอีกด้วย⁶⁸ ประการต่อมาเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญยิ่งด้วยการจัดสอนและสอบความรู้เกี่ยวกับเลข (เป็นการเรียนเลขตามแบบตะวันตก เช่น เลขชั้นมาตรา ไตรยางค์ เศษส่วนและเลขชั้นกรณ) ในหลักสูตรการศึกษาชั้นพิเศษของนักเรียนชั้นพิเศษของนักเรียนตรีพิเศษ นักเรียนโทพิเศษ นักเรียนเอกพิเศษ⁶⁹ ในส่วนที่เกี่ยวกับความรู้ภาษาอังกฤษนั้นไม่ปรากฏอยู่ในหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมเหมือนเช่นความรู้เกี่ยวกับวิชาเลขที่จัดควบคู่ไปกับการศึกษาพระปริยัติธรรม แต่จากการพิจารณาหลักฐานแวดล้อมต่าง ๆ เช่น การขอครู ภาษาอังกฤษให้มาสอนที่มหาวิทยาลัย⁷⁰ หรือจากวัตถุประสงค์ของการตั้งมหาวิทยาลัยราชวิทยาลัยในข้อที่ 2 ที่กล่าวว่า "เพื่อเป็นสถานที่ศึกษาวิทยาการซึ่งเป็นของชาติภูมิและต่างประเทศแห่งกุ่มบุตร"⁷¹ แสดงให้เห็นว่าในมหาวิทยาลัยคงจะมีการเรียนการสอนภาษาอังกฤษซึ่งคงจะมีลักษณะของการเรียนวิชาพิเศษ (เหมือนกับที่ได้มีการเรียนภาษาอังกฤษ การแพทย์ และโหราศาสตร์ อันเป็นวิชาพิเศษที่ได้มีการศึกษากันมาแต่เดิม) เพราะไม่ปรากฏว่าได้มีการสอบในวิชาภาษาอังกฤษในหลักสูตรของมหาวิทยาลัยแต่อย่างใด จะเห็นได้ว่าการจัดการเรียนการสอนการสอบของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสในมหาวิทยาลัยนั้นเป็นการจัดที่มุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้ความสามารถทั้งในทางโลกและทางธรรม

⁶⁷ ประวัติมหาวิทยาลัย, หน้า 290-292.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 318-323.

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 314-8.

⁷⁰ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระประวัติ, หน้า 136.

⁷¹ ประวัติมหาวิทยาลัย, หน้า 17.

อันเป็นประโยชน์แก่พระศาสนา⁷² และสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงภายในสังคม

2. เนื่องจากความคิดของธรรมยุติกนิกายเปลี่ยนไปจากเดิมที่ในระยะแรกจะเน้นในเรื่องความบริสุทธิ์ความถูกต้องหรือการกลับไปสู่ความถูกต้องในพระไตรปิฎก (การศึกษาในระยะนี้จึงมุ่งเน้นให้ผู้เรียนสามารถที่จะศึกษาพระไตรปิฎกได้ด้วยตนเอง) ทั้งนี้เพราะว่าเป็นระยะเริ่มแรกของการก่อตั้งจึงต้องการสร้างความชอบธรรม แต่เมื่อสมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรสทรงปกครองธรรมยุติกนิกายแนวความคิดจะเน้นในเรื่องของบทบาทของธรรมยุติกนิกายต่อสังคมที่มีความเปลี่ยนแปลง การจัดการศึกษาใหม่จึงเน้นส่งเสริมให้พระสงฆ์มีคุณภาพทั้งในทางโลกและทางธรรม กล่าวคือ ให้มีความรู้ในวิทยาการสมัยใหม่อันเป็นส่วนหนึ่งของทางโลก ในส่วนของทางธรรมนั้นกรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมในส่วนของธรรมยุติกนิกาย โดยเน้นการศึกษาส่วนพระวินัยเป็นลำดับนอกเหนือจากการเน้นให้ผู้เรียนได้มีความรู้เกี่ยวกับภาษาบาลี (คงจะเห็นได้จากทรงจัดให้มีการสอบบาลีไวยากรณ์ หนังสือไทย อักษรวิธี วจีวิภาค ในชั้นเรียนตรีอันเป็นชั้นมูลฐานที่ทุกคนจะต้องเรียน) ซึ่งการเน้นในการศึกษาพระวินัยนี้นับว่ามีความคล้ายคลึงในการศึกษาพระปริยัติธรรมของฝ่ายรามัญเป็นอย่างมาก (ดังตารางที่ 7) และต่างไปจากการศึกษาพระปริยัติธรรมของฝ่ายไทยแต่เดิม อันเป็นการศึกษาที่ครอบคลุมทั้งในส่วนของพระวินัย พระสูตร (ทั้งในส่วนอรรถกถา ฎีกา คัมภีร์)⁷³

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ศ.3/33.

⁷³ ประวัตินามกุฎราชวิทยาลัย, หน้า 26-27.

ตารางที่ 7 เปรียบเทียบหลักสูตรฝ่ายรายร่วมกับหลักสูตรของมหาวิทยาลัย

หลักสูตรฝ่ายราย	หลักสูตรของมหาวิทยาลัย
<p>ชั้นที่ 1 เรียนบาลีพระวินัยมหาวิภังค์ (ปาจิตตีย์)</p> <p>ชั้นที่ 2 เรียนบาลีพระวินัยมหาวิภังค์+จุลลวักค์</p> <p>ชั้นที่ 3 เรียนบาลีสุมตทวินัยวิจิตร</p> <p>ชั้นที่ 4 เรียนปฐมสมันตปาสาทิกา</p>	<p>ชั้นที่ 3 เรียน บาลีไวยากรณ์</p> <p>ชั้นที่ 2 เรียน อรรถกถาธรรมท ชั้นที่ห้องนิทาน</p> <p>ชั้นที่ 1 เรียน แก่กถาอรรถกถาธรรมท ชั้นปลาย</p> <p>ชั้นที่ 3 เรียน แก่กถาอรรถกถาธรรมท (เปรียญตรี) ชั้นต้น</p> <p>ชั้นที่ 2 เรียน บาลีพระวินัยมหาวิภังค์ ภิกษุวิภังค์และพระสูตรบางสูตร (เปรียญโท)</p> <p>ชั้นที่ 1 เรียน บาลีพระวินัยมหาวิภังค์+จุลลวักค์และอภิธรรม (เปรียญเอก)</p>

เหตุที่กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเน้นในส่วนพระวินัยนั้นทรงเห็นว่า พระวินัยนั้นเป็นความรู้ที่สำคัญในพระศาสนา ซึ่งเป็นหนทางที่จะทำให้ผู้เรียนได้มีความรู้ที่แท้จริง ทั้งนี้เพราะผู้เรียนจะต้องรู้จักใช้ปัญญาพิจารณาให้ถ่องแท้จึงจะสามารถตอบปัญหาได้ จะผิดกับการศึกษา พระปริยัติธรรมแบบเดิมที่จัดให้มีการแปลรูปสมันตปาสาณิกาและสารัตถทีปนีนั้น ถ้าหากผู้แปลมีความรู้ในภาษาบาลีดีแล้วก็สามารถจะแปลได้ ก็จะเป็นการให้แปลแต่ภาษาอย่างเดียวทำให้ผู้แปลไม่ต้องใช้ปัญญาพิจารณาในข้อความก็จะสามารถแปลได้⁷⁴ นอกจากนี้แล้วการเรียนพระวินัยยังเป็นการสะดวกต่อการปกครอง ทำให้ได้พระที่มีความสามารถในการปกครอง⁷⁵ และยังเป็น การสอดคล้องกับแนวความคิดหลักของธรรมยุติกนิกาย

สรุปแล้ว จุดมุ่งหมายในการศึกษา ของธรรมยุติกนิกายที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ทั้งนี้เนื่องจากปัญหาของธรรมยุติกนิกายในระยะนี้ได้อยู่ที่การสร้าง ความชอบธรรมในการเกิดขึ้นมาของธรรมยุติกนิกาย แต่จะเป็นปัญหาในการปรับบทบาทของธรรมยุติกนิกาย ในขณะที่สภาพสังคมได้เปลี่ยนไปเพื่อเป็นการสร้างความยอมรับการดำรงอยู่ของธรรมยุติกนิกายในสังคม ซึ่งนับว่าได้รับผลสำเร็จ จึงจะเห็นได้จาก การที่กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้รับให้เป็นผู้อำนวยการจัดการศึกษาหัวเมือง อันจะมีส่วนอย่างมากที่จะทำให้ธรรมยุติกนิกายสามารถแผ่ขยายบทบาทของตนเอง ไปสู่สังคมในวงกว้าง

ลักษณะการจัดการศึกษา

ลักษณะการจัดการศึกษาของธรรมยุติกนิกายในขณะที่ยังทรงผนวชอยู่นั้น โดยส่วนรวมแล้วมีลักษณะเช่นเดียวกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ (มหานิกาย) ทั้งในเรื่องของหลักสูตร วิธีการสอบ แต่จะแตกต่างกันไปบ้างก็ในส่วนของการเรียนที่รัชกาลที่ 4 ได้ทรงปรับปรุงวิธีการเรียนพระปริยัติธรรมให้มีความสะดวกและง่ายต่อผู้เรียนในระยะเวลานั้นสิ้น โดยการทรงแต่งบทมาลาเพื่อให้เรียนแทนมูลกัจจายณะอันเป็นตำราเรียนภาษามคธ (บาลี)

⁷⁴ ประวัติดมหมกุฎราชวิทยาลัย, หน้า 44-45.

⁷⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ศ. 3/33.

ที่ต้องใช้เวลานานในการศึกษา ทำให้ผู้เรียนเกิดความหือตอย ในบทพลาถานี้เป็นการย่อมูลกัจจายนะให้สั้นเพื่อเข้าใจในวโยการณได้โดยย่อ สามารถที่จะเรียนอย่างอื่นได้ต่อไป⁷⁶ นอกจากนี้ยังทรงประดิษฐ์อักษรอริยกะขึ้นมาเพื่อใช้แทนอักษรขอมในภาษาบาลี ซึ่งผู้เรียนปริยัติจะเข้าใจอักษรวิธีละเอียดกว่าการใช้อักษรขอม⁷⁷ และยังทรงใช้ประโยชน์จากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในการพิมพ์เข้ามาใช้ประโยชน์ในกิจการพุทธศาสนา ด้วยการตั้งโรงพิมพ์ที่วัดบวรนิเวศเพื่อพิมพ์พระปาติโมกข์ บทสวดมนต์ แบบแผนอื่น ๆ เป็นต้นโดยใช้แทนหนังสือลาน⁷⁸ และที่สำคัญการศึกษาพิเศษของ ธรรมยุติกนิกายเป็นการศึกษาในวิชาการที่แตกต่างไปจากการศึกษาพิเศษที่ปรากฏในคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ คือ เป็นการศึกษาภาษาอังกฤษและวิทยาการของตะวันตก ทั้งนี้เนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการติดต่อกับประเทศตะวันตกอย่างเป็นทางการ ทำให้มีชาวตะวันตกเข้ามาอยู่ในประเทศไทยมากขึ้น โดยเฉพาะหมอสอนศาสนาคริสต์ ซึ่งจะได้นำเอาความรู้ ความคิดและวิทยาการแบบตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ และรัชกาลที่ 4 ในขณะที่ยังทรงผนวชอยู่นั้นทรงมีความสนพระทัยเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการที่รัชกาลที่ 4 ทรงศึกษาภาษาละติน ภาษาอังกฤษ อันเป็นความรู้พื้นฐานที่จะนำไปสู่ความรู้ในวิทยาการต่าง ๆ ของชาวตะวันตกด้วยความสนพระทัยของรัชกาลที่ 4 นี้เอง ทำให้การศึกษาพิเศษของ ธรรมยุติกนิกายเป็นวิชาความรู้ของชาวตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาภาษาอังกฤษ อันเป็นประโยชน์ทั้งในกิจการบ้านเมือง เช่นรัชกาลที่ 4 ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากรัชกาลที่ 3 ให้เป็นผู้ที่มีหน้าที่ในตรวจทานพระราชสาส์นโต้ตอบกับต่างประเทศที่เป็นภาษาอังกฤษ⁷⁹ และกิจการทางพระพุทธศาสนา ดังในกรณีการติดต่อกับลังกาเพื่อขอยืมพระไตรปิฎกมาสอบทานกับพระไตรปิฎกของไทยนั้น รัชกาลที่ 4 ทรงได้รับมอบหมายในด้านนี้ ทรงคัดเลือกพระที่มีความรู้ทั้งในภาษาบาลีและ

⁷⁶ ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัย, หน้า 142.

⁷⁷ ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า 22.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน.

⁷⁹ นฤมล ธีรวัฒน์, "พระราชดำริทางการเมือง...", หน้า 126.

ภาษาอังกฤษ ทั้งนี้เพราะว่าในขณะนั้นลังกาทกอยู่ในการปกครองของอังกฤษ และปรากฏว่า พระภิกษุที่รัชกาลที่ 4 ส่งไปนั้นคือ พระสุภูติและพระอมร สามารถพูดภาษาอังกฤษได้ดีมาก จนได้รับคำชมจากคหบดีโรมันตระกูลรามะทัคมียากูแอล⁸⁰ แสดงให้เห็นว่า ได้มีการศึกษาภาษาอังกฤษในหมู่พระภิกษุธรรมยุติกนิกายโดยเฉพาะศิษย์ 10 องค์แรกมีความรู้ในภาษาอังกฤษและสามารถอ่านหนังสือพิมพ์อังกฤษ⁸¹ การศึกษาภาษาอังกฤษไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะพระธรรมยุติกนิกายเท่านั้น แม้กระทั่งศิษย์วัดในวัชรนิเวศวิหารยังได้รับการศึกษาภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี ดังเช่นในกรณีของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) ผู้ซึ่งเคยเป็นศิษย์วัดของวชิรญาณภิกษุ⁸²

จะเห็นได้ว่า การจัดการศึกษาของธรรมยุติกนิกายในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงผนวชอยู่นั้นได้มีการนำเอาความรู้ วิทยาการแบบตะวันตกเข้ามาศึกษาเพื่อประโยชน์ในทางศาสนาและบ้านเมือง อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษาของธรรมยุติกนิกายก็ยังคงเป็นแบบเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ ทั้งนี้เพราะว่าเป็นการนำเข้ามาใช้ในเรื่องของการศึกษาพิเศษ และวิธีการศึกษา (เพื่อสะดวกแก่ผู้เรียน) มากกว่าการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรม

การศึกษาของ ธรรมยุติกนิกายในระยะที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงปกครองอยู่นั้นยังคงมีรูปแบบเช่นเดียวกับในระยะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวช เพียงแต่ว่าการใช้อักษรอริยกิจจะเลื่อมความนิยม คงจะเห็นได้ว่า แบบเรียน

ศูนย์วิทยทรัพย์ากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁸⁰"สำเนาจดหมายเหตุคหบดีโรมันตระกูลรามะทัคมียากูแอล ถวายสมเด็จพระเจ้านั่งเยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ เรื่องชมเชยพระสุภูติเถระและพระอมรว่าพูดภาษาอังกฤษได้ดีมาก" หอสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 48.

⁸¹"เรื่องหนังสือหาย" หอสมุดวชิรญาณ หมวกธรรมคดี หมู่พระราชนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช (สา) เลขที่ 8 คู่ที่ 107 มัคที่ 72.

⁸²ขุนพิศ อำมาตยกุล, "วังท่าเตียน" หนังสือพิมพ์สยามรัฐ ฉบับที่ 29 เมษายน 2529, หน้า 8.

ปรีดียังใช้อักษรขอมและการพิมพ์ในอักษรอริยกะ ก็ยังไม่เป็นที่แพร่หลาย⁸³ ในระยะต่อมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้อักษรไทยแทนอักษรขอมในภาษามคธ (บาลี) ในการพิมพ์คำสมาทานศีล ท้าวศรีสุนทร แต่ในระยะแรกใช้กับพวกชาววังก่อน⁸⁴ นับได้ว่าเริ่มที่จะมีการใช้อักษรไทยแทนอักษรขอมในการศึกษาพระปริยัติธรรม (ซึ่งจะได้แพร่หลายมากขึ้นในสมัยของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส)

ในสมัยของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงปกครองคณะธรรมยุติกนิกายนั้น การดำเนินการจัดการศึกษาได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเป็นอย่างมากทั้งในด้านการเรียน การสอน การสอบ รวมทั้งได้มีการปรับปรุงหลักสูตรการเรียน การสอบ พระปริยัติธรรมให้มีความสอดคล้องกับการจัดการศึกษาของกุลบุตร (ในส่วนของราษฎร) ที่ได้เริ่มมีการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนขึ้นมาใน พ.ศ. 2414 โดยการจัดตั้งโรงเรียนในพระบรมมหาราชวังเรียกว่า "โรงสกูล" ที่มีการจัดสถานที่เรียน สอนตามกำหนดเวลา มีพระวาสนเป็นครูผู้สอน⁸⁵ และในปี พ.ศ. 2427 ได้มีการจัดการศึกษาสำหรับราษฎร ดังประกาศจัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรในปี พ.ศ. 2427⁸⁶ ซึ่งการจัดการศึกษาในส่วนของราษฎรมุ่งผลิตบุคลากรเพื่อรับราชการให้สอดคล้องกับการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย เมื่อได้มีการจัดตั้งกระทรวงศึกษาธิการใน พ.ศ. 2430 เพื่อจัดการศึกษาโดยเฉพาะทำให้มีการบริหารการศึกษาให้เป็นระเบียบแบบแผน วางแนวการปฏิบัติราชการ กำหนดการเรียนการสอนและหลักสูตรอย่างแน่นอน

เมื่อการจัดการศึกษาของราษฎรได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะดังกล่าว นั้น พระสงฆ์และวัด ผู้ที่ได้ทำหน้าที่ให้การศึกษแก่ราษฎรมาโดยตลอด ย่อมที่จะต้องมีการปรับปรุง

⁸³ ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า 34.

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁸⁵ ภาสนา กิจจาวร, "บทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (ปริญญาานิพนธ์มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 47-48.

⁸⁶ เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลที่ 5, หน้า 22.

เปลี่ยนแปลงการศึกษาเช่นกัน ซึ่งในส่วนของธรรมยุติกนิกายนั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษาใหม่ทั้งหมดทั้งในส่วนของพระสงฆ์และในส่วนของศิษย์วัด (ในส่วนของมหานิกายมีการเปลี่ยนแปลงการศึกษาเฉพาะการศึกษาของราษฎรเท่านั้น แต่การจัดการศึกษาของฝ่ายสงฆ์ยังคงเป็นแบบเดิม) กล่าวคือ ได้มีการจัดหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมออกเป็น 6 ชั้น คือ นักเรียนตรี นักเรียนโท นักเรียนเอก บัณฑิตตรี บัณฑิตโท บัณฑิตเอก วิธีการสอนได้กำหนดเป็นชั้นเรียน ใช้วิธีนั่งเรียน มีกำหนดเวลาเรียนที่แน่นอน มีแบบเรียนที่กำหนดไว้ในแต่ละชั้นเรียนโดยเฉพาะ และวิชาที่เรียนมิได้จำกัดเฉพาะวิชาที่ว่าด้วยพุทธศาสนาล้วน ๆ แต่ได้มีการกำหนดให้มีการศึกษาวิชาอื่น ๆ ที่จะช่วยเกื้อกูลแก่ศาสนาอีกด้วย (เป็นการนำเอาวิชาพิเศษที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงผนวชเข้ามาเรียนและสอบในฐานะวิชาหนึ่ง) ส่วนการสอบนั้นใช้วิธีการสอบด้วยวิธีการเขียนเป็นภาษาไทยหรือภาษาบาลีตามระดับชั้นของการเรียน และได้มีการกำหนดการสอบเป็นประจำทุกปี ส่วนการตรวจข้อสอบก็ได้วางหลักเกณฑ์ไว้อย่างแน่นอน⁸⁷ ด้วยวิธีการเรียนการสอนและการสอบดังกล่าวทำให้ผู้เรียนสามารถที่จะเรียนพระปริยัติธรรมได้จบภายใน 6 ปี ซึ่งผู้เรียนจะเกิดกำลังใจในการเรียน เพราะว่าถ้ายังจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมในแบบเดิมแล้ว ผู้ที่จะมาเรียนมีจำนวนน้อยลง เนื่องจากได้มีการปรับปรุงการศึกษาในส่วนของราษฎร โดยให้ผู้เรียนสามารถประกอบอาชีพได้โดยไม่จำเป็นต้องผ่านการบวชเรียน ประกอบกับ "ความนิยมในการเรียนภาษามคธน้อยลง...ต้องการศึกษาความรู้ที่จะให้ผลเป็นเครื่องเลี้ยงชีพได้โดยประจักษ์ตา"⁸⁸ การจัดการศึกษาแบบใหม่ของธรรมยุติกนิกายนี้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป ความสามารถในการจัดการศึกษาแบบใหม่ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทำให้ทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดการศึกษาหัวเมือง ร.ศ. 117 อันเป็นการขยายบทบาทของธรรมยุติกนิกายไปสู่สังคมในวงกว้างขึ้นกว่าเดิมทั้งในส่วนของราษฎร

⁸⁷ ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัย, หน้า 285-292 และ 313-324.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

ลักษณะการจัดการศึกษาแบบใหม่ของธรรมยุติกนิกายดำเนินไปได้เพียง 8 ปี ใน พ.ศ. 2443 ธรรมยุติกนิกายก็ต้องยกเลิกการสอบบาลีสนามมหาเมฏกุฎราชวิทยาลัย ต้องหันกลับไปสอบแบบเดิม ทั้งนี้เพราะว่า

1. ขาดอำนาจในการสนับสนุน กล่าวคือ การศึกษาที่จัดขึ้นใหม่นี้เป็นการจัดขึ้นเฉพาะภายในคณะธรรมยุติกนิกายเท่านั้น แม้ว่าจะได้แพร่ไปสู่มหานิกายบ้าง แต่ก็เพียงส่วนน้อยเท่านั้น เช่นในกรณีของวัดศาลาลปูนและวัดมหาธาตุ (บางส่วนของพระธรรมเจดีย์ (ทิต) ซึ่งเป็นพระที่ล้วนแต่เคยมีความสัมพันธ์กับธรรมยุติกนิกายมาก่อน ประกอบกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นเพียงเจ้าคณะในหมู่คณะธรรมยุติกนิกายเท่านั้น ทำให้ไม่ทรงมีอำนาจในการปกครอง คณะสงฆ์ทั้งหมดและเมื่อสมเด็จพระสังฆราช (สา) สิ้นพระชนม์ พระองค์ทรงปฏิบัติหน้าที่แทน แต่มิได้รับการสถาปนาให้ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชจึงขาดอำนาจในการปกครองคณะสงฆ์ เมื่อพระองค์ทรงจัดการศึกษาแบบใหม่จึงไม่ทรงมีอำนาจให้จัดการศึกษาเป็นแบบเดียวกันได้ และคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายยังมีจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับมหานิกาย ทำให้ความนิยมในการจัดการศึกษาของธรรมยุติกนิกายไม่เป็นที่นิยมแพร่หลายของประชาชน

2. คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้รับมอบหมายให้จัดการศึกษาหัวเมือง ทำให้ไม่มีเวลาและขาดบุคลากรที่มีความสามารถมาช่วยในการบริหารกิจการมหาเมฏกุฎราชวิทยาลัย ทั้งนี้การจัดการศึกษาหัวเมืองต้องส่งพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถออกไปช่วยบริหารการศึกษาหัวเมือง เมื่อถึงกำหนดเวลาประชุมกรรมกรมาไม่ครบองค์ประชุม⁸⁹

3. เนื่องจากผู้ที่เข้ามาเรียนในมหาเมฏกุฎราชวิทยาลัยมุ่งเพื่อนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในทางฆราวาสมากกว่าจะเป็นเปรียญในทางศาสนา⁹⁰ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการเรียนการสอนภาษาอังกฤษทำให้มีผู้มาเรียนมากขึ้น เพราะเมื่อเลิกออกไปทำงานจะทำให้ได้เงินก้อน

⁸⁹ ธรรมจักขุ, เล่ม 7, หน้า 2225.

⁹⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ศ. 3/37.

มากขึ้น ดังจะเห็นได้ว่าพระสงฆ์สามเณรบวชใหม่ของวัดบวรนิเวศใน พ.ศ. 2442 มีจำนวน 60 เศษ แต่เมื่อออกพรรษาก็ลี้ไปเหลือเพียง 3 รูป⁹¹ ทั้งนี้เมื่อพิจารณาหลักสูตรของ มหามกุฏราชวิทยาลัยแล้ว ปรากฏว่าเป็นหลักสูตรที่มุ่งฝึกฝนให้ผู้เรียนได้มีความรู้ทางด้านอักษรวิธี และเลข และภาษาอังกฤษ อันเป็นที่ต้องการของสังคมในขณะนั้น จึงทำให้ผู้เรียนบวชไว้ทันต้องการบวชเพื่อให้ได้ความรู้และนำไปประกอบอาชีพ⁹²

4. การจัดสอบของมหามกุฏราชวิทยาลัยที่แยกออกมาจากการจัดสอบพระปริยัติธรรมแบบเดิมนี้ ทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์แบ่งแยกออกเป็น 2 ฝ่าย กล่าวคือ ผู้ที่สอบตามหลักสูตรของมหามกุฏราชวิทยาลัยจะได้รับประกาศนียบัตรจากมหามกุฏราชวิทยาลัย และผู้ที่สอบเปรียญได้ก็จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเปรียญหลวง ดังนั้น เปรียญมหามกุฏราชวิทยาลัยจึงมีศักดิ์และสิทธิเท่ากับเปรียญหลวงทุกประการ⁹³ การที่การศึกษาของคณะสงฆ์แบ่งออกเป็น 2 ฝ่ายนี้ แม้ว่าจะปรากฏมาในเวลาที่รัชกาลที่ 4 ทรงผนวชอยู่ก็ตาม แต่ก็ยังเป็นเพียงความแตกต่างในเรื่องของวิธีการจัดการศึกษาเท่านั้น โดยที่ยังคงสอบเป็นแบบเดียวกัน ซึ่งทำให้ไม่เกิดความแตกต่างมากนักระหว่าง ธรรมยุติกนิกายกับมหานิกาย ส่วนการจัดการสอบของมหามกุฏราชวิทยาลัยที่แยกออกมาจากการสอบแบบเดิมนี้ ทำให้ความแตกต่างระหว่างมหานิกายและธรรมยุติกนิกายมีลักษณะที่เด่นชัดมากขึ้น ทำให้เป็นการแยกกันทั้งในทางด้านวัตรปฏิบัติและการศึกษา อันจะเป็นการแตกแยกภายในคณะสงฆ์ ดังจะเห็นได้ในกรณีที่มีการแบ่งแยกว่าเปรียญจากมหามกุฏ และเปรียญจากมหาธาตุ⁹⁴

สรุปได้ว่าการจัดการศึกษาของธรรมยุติกนิกายในระยะนี้เป็นการจัดการศึกษาที่ได้นำเอาแบบการศึกษาของตะวันตกเข้ามาประสมคู่กับการจัดการศึกษาของสงฆ์ (เฉพาะธรรมยุต)

⁹¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ศ.3/33.

⁹² ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัย, หน้า 3.

⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 50.

⁹⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ศ.3/37.

อันเป็นการจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับการศึกษาของราษฎรที่รัฐค่อย ๆ เข้ามาภิรมหาทาในการจัดการศึกษาแทนคณะสงฆ์ และยังเป็น การสนองตอบต่อความต้องการของรัฐ ทั้งในด้านการผลิตบุคคลให้มีความรู้ความสามารถที่รับต้องการและทั้งในด้านการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังจะเห็นได้ในกรณีของการเน้นความรู้ความสามารถในการใช้การเขียนหนังสือไทย แก่นว่าในระยะต่อมาจะได้เลิกการสอบของมหามกุฏราชวิทยาลัยก็ตาม แต่ในเรื่องของการใช้การเขียนหนังสือไทยในการเรียนการสอนของสงฆ์ธรรมยุติกนิกายก็ยังคงมีอยู่⁹⁵

การปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์เริ่มอีกครั้งอย่างจริงจังภายหลังจากที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงได้รับการสถาปนาให้ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยพระราชนิพนธ์ของพระองค์ในฐานะสมเด็จพระสังฆราชยังผลให้การปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์มีผลในทางปฏิบัติกับทั้งสองนิกาย โดยที่พระองค์ทรงค่อย ๆ เริ่มดำเนินการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง จนในที่สุดสามารถจัดให้มีการเรียนการสอนและการสอบเป็นแบบเดียวกัน และสามารถยกเลิกวิธีการสอบปากเปล่า รวมทั้งสามารถที่จะรวมการศึกษานักธรรมกับการศึกษาพระปริยัติธรรมให้เข้ากันได้

การปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ ทั้งในส่วนของการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเก่าและการศึกษานักธรรม การปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเก่านี้พระองค์ทรงปรับปรุงในเรื่องของเนื้อหาวิชาที่ใช้สอบด้วยการเปลี่ยนแปลงและเพิ่มเติมวิชาที่สอบ (โปรดดูตารางที่ 8) เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ดี เช่น ในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิชาที่ใช้สอบในประโยค 2 และประโยค 3 นั้น เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้แตกฉานในทางไวยากรณ์ อันจะเป็นการส่งเสริมการเรียนบาลี⁹⁶ หรือการเปลี่ยนแปลงในวิชาที่สอบเอาประโยค 5 จาก

⁹⁵ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัย, หน้า 180.

⁹⁶แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 1 พ.ศ. 2456, หน้า 531-532.

ตารางที่ 8 เปรียบเทียบหลักสูตรพระปริยัติธรรมกับส่วนที่แก้ไขเพิ่มเติม

ประ โยค	หลักสูตรพระปริยัติธรรม	ปีที่เปลี่ยน	ส่วนที่แก้ไขเพิ่มเติม
1	แปล ชัมภปัทภฏฐกถา เป็นภาษาไทย	-	คงเดิม
2	แปล ชัมภปัทภฏฐกถา เป็นภาษาไทย	2456	เปลี่ยนเป็นแปลสัมพันธ (ในอัมม ปัทภฏฐกถา)
3	แปล ชัมภปัทภฏฐกถา เป็นภาษาไทย	2456	เปลี่ยนเป็นตอบปัญหาบาลีไวยากรณ์ ส่วนวจีภาค
4	มัง คัลลตททีปนีปกรณ์ชั้นต้น	2458	เปลี่ยนเป็นมัง คัลลตททีปนีปกรณ์ชั้นต้น และบันปลาย
5	กัมภีร์สารัตถสังคหะ	2456	เปลี่ยนเป็นบาลีสุมตทวินัยวินิจ ฉัยสังคหะ
6	มัง คัลลตททีปนีปกรณ์ชั้นปลาย	2458	เปลี่ยนเป็นแปลเรื่องจากธรรมปัทภฏฐกถา ออกเป็นไทยให้ผู้แปลกลับเป็นภาษามคธ
7	แปลปฐมสมันตปาสาทิกา อรรถกถาอาทิกกรรมเป็นภาษาไทย	2460	ให้เพิ่มแปลความเรียงจากมัง คัลลต- ทีปนีเป็นภาษามคธ
8	แปลวิสุทธิธรรมรคเป็นภาษาไทย	2460	ให้เพิ่มแปลบาลีสุมตทวินัยวินิจ ฉัยสังคหะ เป็นภาษามคธ
9	แปลฎีกาพระอภิธรรมัตถสังคหะ เป็นภาษาไทย	2460	ให้เพิ่มแปลวิสุทธิธรรมรคเป็นภาษามคธ

ที่มา

แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 3 พ.ศ. 2458 หน้า, 531-533.

แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 5 พ.ศ. 2460 หน้า, 35.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การศึกษา, หน้า 316-317.

คัมภีร์สารัตถสังคหะมาเป็นบาลีมุตตกวินัยวินัจฉัยสังคหะ ทั้งนี้เพราะว่า "ปกรณนี้ไม่เรียบร้อย ในทางไวยากรณ์ และข้อความที่ซ้ำมากกล่าวอาจทำให้เสียผลได้ก็มี เช่น กล่าววาทักพันต้น โพร้เป็นบาปนัก ตามวจีจึงปล่อยให้ต้นโพร้เล็ก ๆ ขึ้นบนกองก่อสร้างจนถึงทำให้เป็นอันตราย"⁹⁷ การปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมดังกล่าวมานี้จะเห็นได้ว่ามีลักษณะที่สอดคล้องกับ แนวความคิดของ ธรรมนูญศึกษานี้คือมุ่งให้ผู้เรียนได้รู้จักใช้ปัญญาในการพิจารณา ข้อธรรมแทน ที่จะใช้ความจำแต่อย่างเดียว สำหรับการปรับปรุงหลักสูตรองค์นักธรรมนั้นได้รวมองค์นักธรรม ประโยค 1 และประโยค 2 เข้าด้วยกัน เรียกว่าองค์นักธรรมตรี ทั้งนี้เพราะว่าการเรียนแบบ องค์นักธรรมเป็นที่นิยมแพร่หลาย ดังเช่น ใน พ.ศ. 2456 มีผู้เข้าสอบองค์นักธรรมประโยค 1 จำนวน 600 องค์ และประโยค 2 จำนวน 200 องค์⁹⁸ ประกอบกับสามารถที่จะตั้งเกณฑ์ คะแนนได้-ตก ได้เรียบร้อยแล้ว

นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2461 ได้มีการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ที่สำคัญ อีกประการหนึ่ง คือ การรวมหลักสูตรนักธรรมกับเปรียญธรรมเข้าด้วยกัน ทั้งนี้เนื่องด้วย สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงมีพระดำริว่า

ลำพังการสอบความรู้ประโยคบาลีได้ไม่ทำผู้สอบได้ให้เป็นผู้ฉลาด ผู้สอบมี ความรู้ธรรมรู้ภาษาของตน รู้การงานต่างอย่างของหมู่ชนมาก่อนแล้ว สอบ ประโยคบาลีได้มีความรู้กว้างขวางออกไป จึงเป็นผู้ฉลาด ผู้เรียนที่ขาดความรู้ เป็นพื้นอย่างนั้น ไม่รู้เค้าเงื่อนอย่างนี้ มุ่งเรียนเฉพาะหลักสูตร เพื่อสอบได้ ประโยคเร็ว ครั้นสอบได้แล้วปรากฏว่ามีความรู้บกพร่องไม่สมบูรณ์เปรียญ เจ้าตัว เองก็ไม่รู้จักละเอียดแล้วหาความรู้อื่น เพื่อทำตนให้สมบูรณ์⁹⁹

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงได้จัดการรวมหลักสูตรทั้งสองเข้าด้วยกัน ใน พ.ศ. 2456 โดยเริ่มจากการกำหนดให้ภิกษุสามเณรที่จะสอบบาลีเป็นเปรียญ 3 ประโยค

⁹⁷ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การศึกษา, หน้า 317.

⁹⁸ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 1 พ.ศ. 2456, หน้า 529.

⁹⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การศึกษา, หน้า 364.

จะต้องสอบองค์นักธรรมประโยค 2 สามัญให้ได้เสียก่อน จึงจะมีสิทธิสอบเปรียญ 3 ประโยค และเมื่อสอบได้แล้วจะเรียกว่า เปรียญธรรมชั้นตรี¹⁰⁰ ในระยะต่อมาได้ขยายขอบเขตออกไป ผู้ที่จะสอบเปรียญ 4 ประโยค ถึงเปรียญ 6 ประโยค จะต้องสอบองค์นักธรรมชั้นโทให้ได้ก่อน กล่าวคือ เปรียญธรรมชั้นตรีผู้จะสอบบาลีประโยค 4 ตั้งแต่ พ.ศ. 2460 เป็นต้นไป ต้องสอบองค์นักธรรมชั้นโท คือ แก่กระทัธรรมกับธรรมวิภาคให้ได้ก่อน สำหรับผู้จะสอบบาลี ประโยค 5 ต้องสอบอนุพุทธประวัติและวินัยบัญญัติให้ได้ก่อน ถ้าเป็นสามเณรให้ยกเว้นวินัยบัญญัติ และเมื่อสอบบาลีประโยค 6 ได้แล้วเรียกว่าเปรียญธรรมชั้นโท

การรวมหลักสูตรนักธรรมกับเปรียญธรรมเข้าด้วยกันนับได้ว่าเป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้ พระสงฆ์มีความรู้ทั้งทางด้านธรรมและวินัยรวมทั้งสามารถที่จะใช้ปัญญาพิจารณาข้อธรรมได้ด้วย ตนเอง และยังเป็นการทำให้นักศึกษามีความรู้ทั้งทางภาษาไทยและภาษาบาลีเป็นอย่างดี ในอันที่จะมีส่วนเกื้อหนุนกันและกัน ซึ่งจะนำมาสู่ความเข้าใจแตกฉานในพระปริยัติธรรม

การปรับปรุงวิธีการสอบปริยัติธรรม สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงปรับปรุงวิธีการสอบปริยัติธรรมจากแบบเดิมที่ใช้วิธีการสอบปากเปล่า ซึ่งทำให้ผู้เรียน มุ่งที่จะท่องจำคำศัพท์ต่าง ๆ มากกว่าที่จะใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผลในข้อธรรม พระองค์ทรง เปลี่ยนมาเป็นวิธีการสอบโดยการเขียน ซึ่งจะเป็นการปลูกฝังให้ผู้เรียนรู้จักใช้ปัญญาพิจารณาเหตุ และผล แม้เห็นว่าพระองค์จะทรงเห็นว่าการสอบแบบเดิมจะมีประโยชน์อยู่บ้างที่ทำให้ผู้เรียน "มีปฏิภาณคิดได้คล่องแคล่ว รู้จักตั้งใจคนถูก"¹⁰¹ แต่ทว่าผู้เรียนก็จะไม่ได้ความรู้อย่างอื่นและ ไม่สามารถที่จะเข้าใจในข้อธรรม ด้วยเหตุนี้พระองค์ทรงแก้ไขให้เป็นวิธีเขียนทั้งหมด โดยทำ ในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป เพราะส่วนมากยังชินอยู่กับการสอบด้วยปาก โดยเริ่มจากผู้ที่จะเข้า สอบใน พ.ศ. 2454 ซึ่งยังไม่เคยสอบได้เปรียญธรรมประโยคใดมาก่อน ให้ใช้วิธีการสอบ

¹⁰⁰ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 1 พ.ศ. 2456, หน้า 531-533.

¹⁰¹ "รายงานสอบความรู้บาปี่และธรรมของสนามหลวงใน ค.ศ. 2455" หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.6 ศ. 12/14.

ด้วยวิธีการเขียนตั้งแต่ประโยค 1 เป็นต้นไป¹⁰² การกำหนดวิธีการสอบด้วยวิธีเขียนนี้เป็นการ
 ปูพื้นฐานให้กับการที่พระองค์จะทรงกำหนดให้มีการรวมหลักสูตรนักธรรมกับหลักสูตรเปรียญธรรม
 เข้าด้วยกันใน พ.ศ. 2456 ซึ่งก็ปรากฏว่าเมื่อได้มีการจัดการสอบหลักสูตรเปรียญธรรมชั้นตรี
 ผู้ที่จะสอบเปรียญประโยค 4 มีความรู้ดีขึ้นกว่าที่ได้มีการจัดสอบครั้งแรกในปี พ.ศ. 2456
 นั่นคือ มีความรู้ทั้งในทางธรรมและทางวินัย¹⁰³ นอกจากนี้แล้วยังได้ขยายการสอบด้วยวิธี
 เขียนออกไปถึงประโยค 5 และพบว่า มีผู้เข้าสอบน้อยเพราะผู้เข้าสอบต้องเตรียมตัวใหม่ ผลการ
 สอบในปีแรกที่จัดสอบแบบนี้ "แปลยังไม่ดี คิดในวิธีเก่าเสียมาก"¹⁰⁴ แต่จำนวนผู้สอบได้มี
 มากกว่าครั้ง คือมีผู้เข้า สอบ 14 รูป สอบได้ 8 รูป สอบตก 6 รูป¹⁰⁵ ซึ่งแสดงให้เห็น
 เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงวิธีการสอบนี้ไม่ก่อให้เกิดปัญหากับผู้สอบมากนัก การปรับปรุงวิธีการสอบ
 ดังกล่าวมานี้จะนำมาสู่การประกาศยกเลิกการสอบด้วยปากเปล่ามาเป็นวิธีการเขียนอย่างสมบูรณ์
 ในปี พ.ศ. 2459¹⁰⁶ และได้กำหนดให้ผู้ที่จะเข้าสอบประโยค 3 ต้องผ่านการสอบวิชา
 ความรู้ภาษาไทยเสียก่อน¹⁰⁷ ซึ่งจะทำให้ผู้เข้าสอบสามารถใช้ภาษาไทยและเขียนภาษาไทย
 ได้ดีและถูกต้อง นอกจากนี้การสอบด้วยวิธีเขียนจะทำให้ผู้สอบไม่มีความชำนาญในการอ่าน
 หนังสือขอมเพราะข้อสอบใช้ภาษาบาลีที่เขียนด้วยอักษรไทย ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
 กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงกำหนดให้ผู้เข้าสอบประโยค 4 ต้องผ่านการสอบความรู้อักษร

¹⁰² "ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสขอพระบรมราชานุญาตเลิก
 ธรรมเนียมให้นักเรียนมีผู้รับรองเข้าแปลหนังสือในสนามหลวง ลงวันที่ 1 มีนาคม ร.ศ. 129"
 หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.6 ศ. 11/3.

¹⁰³ "รายงานการสอบความรู้บาลีและธรรมของสนามหลวงในปี พ.ศ. 2456"
 หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร. 6 ศ. 12/16.

¹⁰⁴ "รายงานการสอบความรู้บาลีและธรรมของสนามหลวงในปี พ.ศ. 2457"
 หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร. 6 ศ. 12/18.

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰⁶ "รายงานการสอบความรู้ธรรมและบาลีของสนามหลวงในปี พ.ศ. 2459"
 หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร. 6 ศ. 12/19.

¹⁰⁷ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การศึกษา, หน้า 364.

ยอมเสียก่อน¹⁰⁸ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการสอบด้วยวิธีเขียนนี้จะทำให้ผู้สอบมีความรู้ในการอ่าน เขียน และใช้ภาษาไทยได้ดี และสามารถใช้อุปถัมภ์เป็นการพิจารณาหาเหตุผลได้ก็ตาม แต่ก็มีข้อบกพร่อง คือ มีการทุจริตในการสอบเพราะว่ามีการเสาะหาคำเฉลยไว้ก่อนหน้าสอบ ดังเช่น ชันโทเมื่อ พ.ศ. 2461 โดยคำเฉลยข้อสอบรั่วไหล¹⁰⁹ ด้วยวิธีการจัดการสอบแบบเขียนนี้เป็นความเปลี่ยนแปลงการศึกษาภายในคณะสงฆ์ให้สอดคล้องกับการศึกษาแผนใหม่ของฝ่ายบ้านเมือง

สำหรับการปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์ในหัวเมืองนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเปลี่ยนจากการที่คณะสงฆ์หัวเมืองมุ่งศึกษาความรู้ทางด้านหนังสือไทย วิชาเลขและความรู้สามัญอื่น ๆ เพื่อนำไปสอนนักเรียนในโรงเรียนที่คณะสงฆ์รับผิดชอบอยู่ อันเป็นผลเนื่องมาจากการที่คณะสงฆ์หัวเมืองต้อง รับผิดชอบการจัดการศึกษาของบ้านเมือง ใน พ.ศ. 2441 พระองค์ได้เปลี่ยนมาเป็นการศึกษาของคณะสงฆ์หัวเมืองที่จะเน้นในธรรมและวินัย ดังปรากฏในพระมหาสมณวินิจฉัย ความว่า

การเรียนที่เรียกว่าเรียนปริยัติธรรมนั้นอันที่จริงก็เรียนภาษามคธเท่านั้น การเรียนชนิดนี้ ยังไม่ต้องการในหัวเมืองที่สอนที่เรียนกันอยู่ในบัดนี้ ไม่สำเร็จประโยชน์อะไร จะเอาเพียงให้รู้ภาษามคธก็ไม่ได้ จะเรียกว่าเพียงกันอยู่เปล่าได้เท่านั้น...ขอให้คิดจัดการเรียนพระธรรมวินัยในภาษาไทย ตามหลักสูตรที่กรมจัดไว้แล้วนั้น เช่นนี้จะได้ผลดีกว่า...¹¹⁰

ทั้งนี้การเรียนปริยัติธรรมของพระสงฆ์หัวเมืองไม่ค่อยจะมีประโยชน์มากนัก เพราะต้องใช้เวลามากหลายเมื่อเรียนแล้วก็รู้จักแต่แปลเรื่องนิทาน ซึ่งจะไม่เป็นประโยชน์แก่ชาวบ้านในทางสั่งสอน

¹⁰⁸ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 5 พ.ศ. 2460, หน้า 289.

¹⁰⁹ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 6 พ.ศ. 2461, หน้า 1-5.

¹¹⁰ "รายงานการประชุมเจ้าคณะมณฑลจักรเบียมการพระศาสนาหัวเมือง ประชุมวันที่ 22 กันยายน ร.ศ. 131" หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร. 6 ศ. 10/12.

มากนัก แต่ถ้าเรียนธรรมวินัยแล้วจะวิปริตโยชนมาก เพราะ "มีความรู้อันเป็นทางแห่งความปฏิบัติของคนและสั่งสอนชาวบ้านให้ดีขึ้น"¹¹¹ การจัดการศึกษาหัวเมืองที่เน้นในธรรมวินัยนั้นนับว่าสอดคล้องกับสภาพของหัวเมืองเพราะในหัวเมืองไม่จำเป็นที่จะมีพระที่มีความรู้สูง ๆ แต่ต้องการพระสงฆ์ที่มีความสามารถในการอบรมสั่งสอนประชาชนได้ ซึ่งพระสงฆ์นั้นจะต้องมีความรู้ในธรรมและมีความประพฤติดีมีเด่นั้นแล้ว คงจะไม่เป็นที่นับถือของลูกบ้านได้อย่างแท้จริง"¹¹²

ในลักษณะดังกล่าว สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงขยายการศึกษาให้นักธรรมออกไปสู่หัวเมืองต่าง ๆ และสามารถเปิดสนามสอบใน 3 มณฑล คือ มณฑลกรุงเก่า มณฑลกรุงเทพ และมณฑลนครสวรรค์ โดยใช้หลักสูตรเดียวกับที่สอบในสนามหลวง¹¹³

ทั้งนี้ในการขยายการศึกษานักธรรมออกไปสู่หัวเมืองนี้ก่อให้เกิดปฏิกิริยาจากพระและฆราวาสที่เป็นครูสอนบาลี ดังเช่นในกรณีของนายหล้า อาจารย์บอกภาษาบาลีได้ตั้งกระทู้ถามประโยชน์ของการสอบแบบนักธรรมกับพระวิเชียรทวี แม่กองสอบความรู้แห่งธรรมแห่งจังหวัดนครราชสีมาใน พ.ศ. 2461¹¹⁴ อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษานักธรรมในหัวเมืองก็แพร่หลาย ยังผลให้ "ความรู้จักเขียน รู้จักใช้อักษรและความสนใจในธรรมวินัยค่อยเจริญขึ้น...จักเป็นปัจจัยถึงความปฏิบัติด้วย"¹¹⁵ ทั้งนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงหวังว่าการศึกษาธรรมจะยังผลให้ความประพฤติของพระสงฆ์สามเณรดีขึ้น แม้นเมื่อจะสึกจากเพศบรรพชิตไปแล้วสามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองก็จะเป็นผู้ประพฤติดี ไม่ก่อให้เกิดปัญหาต่อการปกครอง เพราะได้รับการอบรมสั่งสอนธรรม ซึ่งจะใช้เป็นเครื่องบังคับจิตใจได้พอสมควร¹¹⁶ ทั้งนี้จะเห็น

¹¹¹ กรมการศาสนา, สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เล่ม 1, หน้า 222.

¹¹² เรื่องเดียวกัน.

¹¹³ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2 พ.ศ. 2457, หน้า 475.

¹¹⁴ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 7 พ.ศ. 2462, หน้า 97.

¹¹⁵ "รายงานสอบความรู้บาลีและธรรมของสนามหลวง พ.ศ. 2457"

จดหมายเหตุแห่งชาติ ร. 6 ศ. 11/15.

¹¹⁶ อุษา ชัยโชติชัย "การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระยะปี พ.ศ. 2432-2490" (ปริญญาานิพนธ์มหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2526), หน้า 195-196.

ได้จากการศึกษาอักษรธรรมจะต้องศึกษานวโกวาท อันเป็นหนังสือที่สอนธรรมข้อปฏิบัติทั้งในส่วน
ของบรรพชิตและฆราวาส

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การปรับปรุงการศึกษาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา
วชิรญาณวโรรสในระยะที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชนั้น พระองค์ได้ทรง
ปรับปรุงการศึกษาคณะสงฆ์อย่างมาก ทั้งการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการศึกษา หลักสูตร วิธี-
การสอบ ตลอดจนการส่งเสริมเน้นความรู้ในด้านธรรมวินัยแทนความรู้ปริยัติธรรม
(ภาษามคธ) แต่ก็ยังคงส่งเสริมให้มีการศึกษาปริยัติธรรมเพียงแต่ไม่เน้น ทั้งนี้เพื่อให้พระสงฆ์
สามเณรห่อที่จะอ่านพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่าง ๆ ได้เท่านั้น ความเปลี่ยนแปลงในการจัดการ
ศึกษาของพระองค์นับว่าเป็นการสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงในการจัดการศึกษาของฝ่าย
บ้านเมือง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย